За підтримки:

Федеральне міністерство
сільського господарства, продовольства
та регіональної ідентичності

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

APD
Німецько-український
агрополітичний діалог

Агрополітичний звіт

APD/APB/10/2025

Регіональна спеціалізація, концентрація та системна стійкість аграрного сектору України в умовах війни та євроінтеграції

Олександр Сікачина та Тарас Гагалюк

Київ, грудень 2025 року

Виконавці

IAK AGRAR CONSULTING · COPA AFC · IAMO Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Transformationsökonomien

Оперативний партнер

ДОРАДА

GFA CONSULTING GROUP
Генеральний уповноважений
BMLEH – Офіс Берлін

Про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федерального Міністерства сільського господарства, продовольства та регіональної ідентичності (BMLEH) з 2006 року і наразі до 2025 року та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Агрікалчер енд Файненс Консалтантс.
Реципієнтом проекту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». Бенефіціаром проекту виступає Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України.
Проєкт має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацією між ЄС та Україною. З цією метою Проєкт має надавати інформацію про німецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.

APD
Німецько-український агрополітичний діалог

www.apd-ukraine.de

Автори:
Олександр Сікачина
Тарас Гагалюк

Дисклеймер

Це дослідження публікується за підтримки Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать автору.

© 2025 Німецько-український агрополітичний діалог
Всі права захищено.

Зміст

1. Вступ 6
2. Методологічна основа: трикомпонентна модель аналізу 7
2.1. Визначення відносної спеціалізації 8
2.2. Визначення абсолютної спеціалізації (диверсифікації) 8
2.3. Визначення географічної концентрації продукції 9
3. Контекст дослідження: внесок регіонів у національне аграрне виробництво 9
3.1. Масштаб та динаміка національного виробництва 9
3.2. Карта економічної ваги регіонів у 2024 10
3.3. Еволюція розподілу внеску: 2010-2024 11
3.4. Структура виробництва за категоріями господарств 11
3.5. Галузева структура: рослинництво та тваринництво 12
3.6. Що залишається поза агрегованими показниками 13
4. Прикладний аналіз регіональної спеціалізації та концентрації в аграрному секторі України 14
4.1. Аналіз відносної спеціалізації 15
4.1.1. Трансформація зон спеціалізації у довоєнний період (2010–2021 рр.) 15
4.1.2. Адаптивність спеціалізації (2022–2024 рр.) 17
4.1.3. Регіональні особливості спеціалізації у 2024 році 18
4.2. Аналіз абсолютної спеціалізації (диверсифікації) 19
4.2.1. Динаміка абсолютної спеціалізації 2010-2024 20
4.2.2. Інтерпретація результатів: вибір ефективності / безпеки 21
4.3. Аналіз географічної концентрації продукції 21
4.3.1. Динаміка географічної концентрації 22
4.3.2. Категоризація продуктів за рівнем ризику 23
4.4. Висновки щодо спеціалізації та концентрації аграрного виробництва України 24
5. Структура за категоріями виробників – як фактор регіональної моделі 25
5.1. Аналіз концентрації виробництва за категоріями 25
5.1.1. Загальні тренди концентрації (2010–2024) 25
5.1.2. Еволюція моделей регіонального виробництва 26
5.2. Аналіз за категоріями господарств: порівняння 2021 та 2024 років 27
5.2.1. Загальна характеристика втрат за категоріями 27
5.2.2. Структура втрат за продуктами 28

5.2.3. Географія втрат: кореляція з лінією фронту 29

5.3. Висновки щодо ролі сільськогосподарських підприємств та господарств населення на регіональному рівні 30

6. Структурна трансформація взаємозв'язку «сировина - переробка» в агропродовольчому секторі України в умовах воєнного часу (2021–2024) 31

6.1. Вступ: методологічне обґрунтування та обмеження 31

6.1.1. Методологічна рамка аналізу міжсекторальних зв'язків 31

6.1.2. Методологічні застереження та обмеження 32

6.2. Довоєнна структура міжсекторальних зв'язків (2015–2021) 32

6.2.1. Кількісна характеристика глибини інтеграції 32

6.2.2. Експортна орієнтація та структурний дисбаланс 33

6.3. Воєнний період (2022–2024): падіння та відновлення 34

6.3.1. Вплив на сільськогосподарське виробництво 34

6.3.2. Вплив на переробну промисловість 35

6.4. Приклади еволюції балансу "сировина – переробка" 36

6.4.1. Олійний сектор: структурний дисбаланс 36

6.4.2. Молочна галузь: якісна трансформація 37

6.4.3. Цукрова галузь: ситуативна стійкість 38

6.5. Регіональна реконфігурація: дані досліджень та ринкові інсайти 38

6.5.1. Результати опитування 38

6.5.2. Ринкові інсайти 39

6.6. Узагальнюючі висновки та орієнтири політики 40

7. Зведена оцінка індексу спеціалізації та важливості регіону 41

7.1. Методологічна основа розрахунку індексів спеціалізації 41

7.2. Індекс системної важливості регіону 42

7.3. Формування регіонального паспорта спеціалізації 42

7.4. Системна важливість регіонів (SSI) 43

7.4.1. Критичні системні вузли 43

7.4.2. Вразливі системні вузли 44

7.5. Географічна концентрація продуктів 45

7.5.1. Топ-10 продуктів за рівнем концентрації – загалом 45

7.5.2. Топ-10 продуктів за рівнем концентрації – підприємства 46

7.5.3. Зона розподіленого ризику: продукти з IGC<0.10 46

7.6. Інтегральна оцінка якості спеціалізації 47

8. Регіональна спеціалізація аграрного сектору України в контексті євроінтеграції 49
8.1. Різниця в моделях виробництва 49
8.2. Концентрація та відповідність вимогам САП 49
8.3. Асиметричний вплив САП на регіональні типи України 50
9. Висновки як орієнтири для національної політики 51
Додаток №1 Методологічні засади визначення регіональної спеціалізації 53
Додаток №2 Методологія визначення індексів спеціалізації регіонів 56
Додаток №3 Матриці лідерства: позиції регіонів 60
Додаток №4 Детальні карти спеціалізації регіонів 61
Додаток №5 Матриці за типами виробничих моделей 62
Додаток №6 Приклади паспортів спеціалізації регіонів 63
Список літератури 66

1. Вступ

Аграрний сектор України впродовж десятиліть залишається рушієм національної економіки, забезпечуючи продовольчу безпеку країни та формуючи основу її експортного потенціалу. Водночас структура цього сектору не є однорідною, зокрема в просторовому контексті: кожен регіон країни формує власну виробничу модель, зумовлену природно-кліматичними умовами, історичними традиціями, логістичною інфраструктурою та ринковою кон'юнктурою. Ця регіональна диференціація виробничих спеціалізацій, концентрацій та взаємозалежностей є водночас конкурентною перевагою та джерелом системних ризиків.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в лютому 2022 року показало вразливість і, водночас, адаптивну стійкість української аграрної системи. Окупація частини територій, руйнування інфраструктури, замінування сільськогосподарських угідь та блокування морських портів створили безпрецедентні труднощі, які не лише завдали прямих збитків виробництву, але й спровокували глибоку структурну трансформацію всього сектору. Регіони, що десятиліттями формували свої конкурентні переваги за логікою ринкової ефективності, опинилися в ситуації, де ця ефективність частково стала джерелом вразливості.

Паралельно з адаптацією до воєнних умов Україна рухається шляхом європейської інтеграції. Отримання статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу відкриває перспективи майбутньої участі у Спільній аграрній політиці (САП). Однак САП базується на дещо інших засадах, ніж традиційна українська модель аграрного розвитку: Спільна аграрна політика ЄС наголошує на багатофункціональності сільського господарства, диверсифікації виробництва, екологічній обумовленості та розвитку сільських територій як цілісних соціально-економічних систем. Врахування цих аспектів створює додатковий вимір для аналізу регіональної спеціалізації – необхідність оцінити відповідність поточної структури українського агросектора майбутнім інтеграційним вимогам.

Мета і значення дослідження

Метою цього дослідження є створення багатовимірної аналітичної оцінки регіональної спеціалізації аграрного сектору України.

В умовах війни та євроінтеграції оцінка аграрного сектору не може обмежуватися аналізом обсягів виробництва. Порушення логістики, зміна просторової структури попиту й пропозиції та посилення регіональної асиметрії розвитку актуалізують потребу у структурно-організаційному аналізі аграрного виробництва. Такий підхід дає змогу визначити не лише економічний внесок окремих регіонів, а й їхню вразливість або стійкість до кризових впливів, що є критично важливим для формування диференційованої державної політики та цільових інструментів підтримки.

Особливої ваги ці питання набувають у контексті руху України до членства в Європейському Союзі. Спільна аграрна політика ЄС на період 2023–2027 років ґрунтується на десяти специфічних цілях, які охоплюють економічні, екологічні та соціальні пріоритети. «Зелена архітектура» САП закріплює екологічні зобов’язання як необхідну умову отримання підтримки, стимулюючи дотримання сівозмін, виділення частини земель під непродуктивні елементи та впровадження сталих практик. Для України це формує системний виклик: за результатами аналізу, у 2024 році дев’ять із двадцяти трьох регіонів характеризувалися вузькою спеціалізацією, зосередженою переважно на експортно орієнтованих продуктах. Відповідно, виконання вимог САП

щодо диверсифікації потребуватиме від таких регіонів перебудови виробничих систем і коригування моделей регіонального розвитку.

Водночас інтеграційний курс відкриває можливості для трансформації: участь у програмі IPARD (Інструмент передадаптаційної допомоги для розвитку сільських територій) та перспективний доступ до Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (EAFRD) можуть стати каталізаторами модернізації, технологічного оновлення та диверсифікації українського агропродовольчого сектору. Ефективне використання цих інструментів потребує глибокого розуміння поточної структури регіональних спеціалізацій, їхніх сильних сторін і «вузьких місць», а також потенціалу адаптації до нових регуляторних та екологічних вимог.

Дослідження також узгоджується з пріоритетами Державної стратегії регіонального розвитку України до 2027 року, яка визначає формування соціально-гуманітарної, економічної та просторової згуртованості ключовою метою державної політики. Війна загострила регіональні дисбаланси: сформувався поділ на території з критичною втратою виробничого потенціалу (Південь і Схід) та регіони, що відносно нарощують виробництво (Захід і Центр). Відновлення постраждалих територій вимагатиме диференційованих регіональних програм підтримки, а їхня розробка — комплексної аналітичної бази щодо структури аграрного виробництва та регіональної спеціалізації, яку й формує запропонований підхід.

Запропонована інтегральна методологія оцінки регіональної спеціалізації може стати інструментом для формування доказової аграрної політики, що враховує не лише валові обсяги виробництва, а й якість, стійкість та системну важливість кожного регіону в забезпеченні продовольчої та економічної безпеки України.

2. Методологічна основа: трикомпонентна модель аналізу

Оскільки аграрна спеціалізація регіону є багатовимірним явищем, її неможливо повністю описати за допомогою одного показника. Комплексний аналіз, запропонований у цьому дослідженні, базується на тривимірній аналітичній моделі, що дозволяє оцінити регіональну спеціалізацію з різних перспектив та на різних рівнях агрегації. Кожен із трьох аналітичних вимірів має власну систему індикаторів і критеріїв оцінки, які узагальнюються в інтегральній оцінці спеціалізації та показнику системної важливості регіонів.

Перший вимір – відносна спеціалізація – оцінює відхилення структури виробництва регіону від середньої структури по країні, ідентифікуючи галузі, в яких регіон має порівняльні переваги.

Другий вимір – диверсифікація – аналізує структуру виробничого портфеля в межах одного регіону, визначаючи ступінь його економічної вразливості.

Третій вимір – географічна концентрація – переміщує фокус з окремого регіону на національний рівень.

Цей методологічний підхід інтегрує класичні економіко-географічні методи з сучасними інструментами аналізу концентрації та диверсифікації, формуючи всебічне розуміння ролі кожного регіону в національній аграрній системі.

Аналіз виконано на основі даних Державної служби статистики України, які охоплюють період 2010–2024 років. Такий часовий горизонт дозволяє простежити як довоєнну еволюцію регіональних спеціалізацій (2010–2021 рр.), так і адаптаційні трансформації воєнного періоду (2022–2024 рр.).

2.1. Визначення відносної спеціалізації

Відносна спеціалізація визначає порівняльні переваги регіону у виробництві певних видів сільськогосподарської продукції відносно загальнонаціональної структури виробництва. Цей аналітичний вимір відповідає на фундаментальне питання: **"Наскільки більше (або менше) представлена певна культура або вид продукції в регіоні порівняно з її питомою вагою в країні загалом?".**

Аналіз відносної спеціалізації дозволяє визначити галузі, в яких регіон має порівняльні переваги, що може бути результатом природно-кліматичних умов, історично сформованих виробничих традицій, наявності специфічної інфраструктури або зосередження спеціалізованих знань і технологій.

Основним інструментом оцінки відносної спеціалізації, що використовується в даному дослідженні, є **коефіцієнт локалізації (Location Quotient, LQ)**.

Інтерпретація коефіцієнта локалізації (LQ)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
LQ > 2.0	лідерство – висока спеціалізація на виробництві даного продукту
1.30 – 2.00	висока – галузь важлива для регіону
0.90 – 1.30	збалансована – відповідає національній структурі
0.60 – 0.90	слабка – нижче середнього, але присутня
LQ < 0.60	мінімальна – галузь не притаманна для регіону

Більш детальний опис методологічних принципів і формул, за якими виконано розрахунки, наведені тут і далі в розділі про параметри спеціалізації, подано в Додатку №1.

2.2. Визначення абсолютної спеціалізації (диверсифікації)

На відміну від відносної спеціалізації, абсолютна спеціалізація аналізує концентрацію виробництва в межах одного регіону без порівняння з іншими територіями. Вона відповідає на питання: **"Чи залежить економіка регіону від одного-двох ключових продуктів, чи вона диверсифікована?".**

Високий рівень абсолютної спеціалізації може свідчити про ефективне використання конкурентних переваг регіону, але одночасно може створювати ризики економічної вразливості до галузевих шоків. Диверсифікована структура виробництва, навпаки, забезпечує вищу стійкість до зовнішніх викликів, хоча може обмежувати можливості досягнення ефекту масштабу.

Найпоширенішим показником концентрації виробництва є **Індекс Герфіндаля-Гіршмана**

Інтерпретація індексу Герфіндаля-Гіршмана (HHI)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
$HHI < 1500$	низька концентрація, високий рівень диверсифікації
$1500 \leq HHI \leq 2500$	середня концентрація
$HHI > 2500$	висока концентрація, вузька спеціалізація

2.3. Визначення географічної концентрації продукції

Третій вимір аналізу – географічна концентрація – переміщує фокус з окремого регіону на національний рівень. Він відповідає на питання: **"Чи залежить виробництво певного продукту в країні від невеликої кількості регіонів, чи воно рівномірно розподілене по території?"**.

Висока географічна концентрація створює системний ризик для продовольчої безпеки: локальні проблеми (посухи, військові дії, епідемії) в одному-двох ключових регіонах можуть призвести до загальнонаціонального дефіциту продукції.

Базовим показником є **рівень географічної концентрації** для кожного виду продукції.

Інтерпретації рівня географічної концентрації (IGC)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
$IGC > 0.2$	критична концентрація виробництва
$0.1 < \text{IGC} \leq 0.2$	помірна концентрація
$IGC \leq 0.1$	рівномірний розподіл виробництва

Для додаткової оцінки рівня концентрації також були розраховані традиційні **індекси концентрації CR (Concentration Ratio)**:

$CR3$ – сумарна частка трьох найбільших регіонів-виробників

$CR5$ – сумарна частка п'яти найбільших регіонів-виробників

3. Контекст дослідження: внесок регіонів у національне аграрне виробництво

Цей розділ формує «стартову карту» регіональної ваги у сільському господарстві України: хто формує найбільшу частку валової продукції, як змінювався розподіл внеску у 2010-2024 роках та наскільки концентрованим є виробництво у групі провідних регіонів. Розуміння внеску кожного регіону у загальнонаціональне виробництво є необхідною передумовою для аналізу спеціалізації та формування ефективної регіональної політики.

3.1. Масштаб та динаміка національного виробництва

В період 2010-2024 років сільське господарство України зберігало достатньо сталу тенденцію зростання – середньорічний темп зростання валової продукції сільського господарства України (ВПСГ) за цей період склав 102.15%. Найвищий рівень виробництва було досягнуто у 2021 році – 1.34 трлн грн у співставних цінах. Це на третину більше, порівняно з середнім показником за 2010-2012 роки.

Повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року призвело до катастрофічного падіння виробництва. **За підсумками 2022 року обсяг валової продукції скоротився на 25.3% до 1.00 трлн грн – найглибший спад за всю історію незалежності.** Часткове відновлення у 2023-2024 році не компенсувало втрат – за результатом 2024 року виробництво становило 1.08 трлн грн, що майже на 20% нижче довоєнного рівня.

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства
в 2010-2024 рр., всі категорії господарств, трлн грн

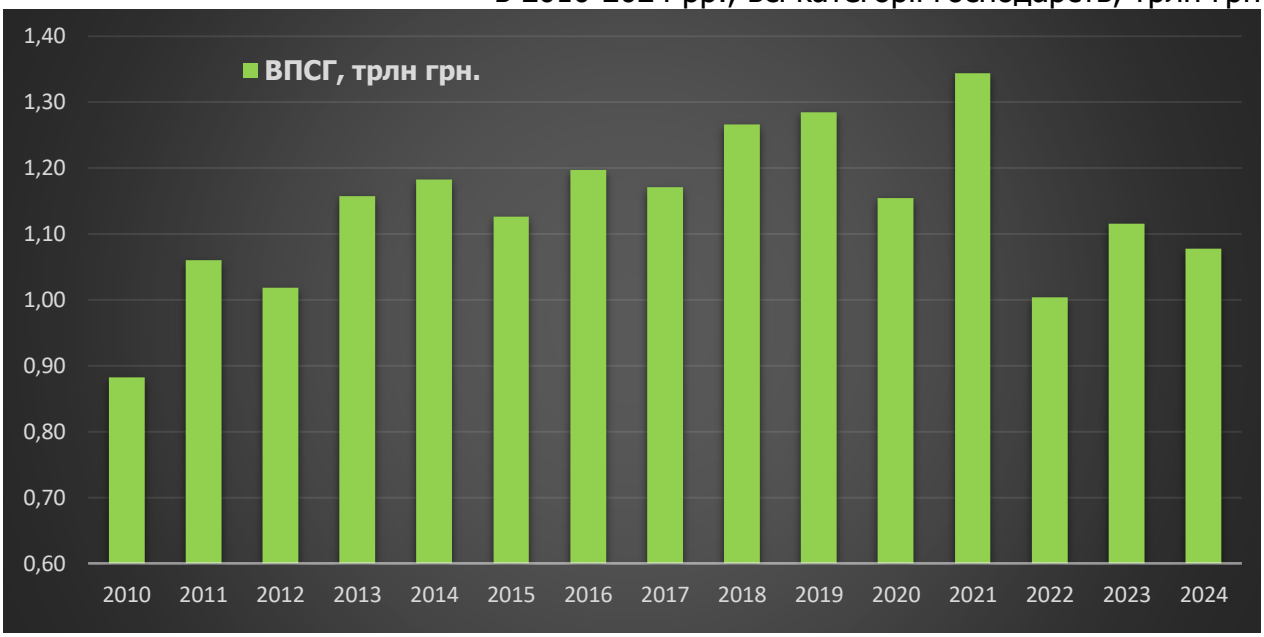

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

3.2. Карта економічної ваги регіонів у 2024

Аналіз регіональної структури виробництва 2024 року виявляє суттєву концентрацію аграрного потенціалу з виразним «аграрним ядром» в центрально-західній частині країни. За результатами 2024 року ТОП-5 областей (Вінницька, Хмельницька, Полтавська, Черкаська, Київська) сумарно сформували 36.0% національного виробництва, а ТОП-10 – 64.0%. Це означає, що майже **дві третини аграрної економіки України зосереджені у десяти регіонах**.

ТОП-15 регіонів за часткою у ВПСГ
всі категорії господарств

Область	2024, млн грн	2024, %	2021, %	2010, %	Δ 2010–2021, в.п.	Δ 2021–2024, в.п.
Вінницька	97919	9.08	8.19	6.63	1.55	0.90
Хмельницька	74772	6.94	5.44	4.50	0.94	1.50
Полтавська	72881	6.76	5.95	6.06	-0.11	0.81
Черкаська	72445	6.72	5.98	6.66	-0.69	0.74
Київська	69984	6.49	5.56	5.79	-0.23	0.93
Дніпропетровська	69841	6.48	6.35	6.65	-0.29	0.13
Чернігівська	61582	5.71	4.80	3.70	1.10	0.91
Кіровоградська	58903	5.46	5.35	5.01	0.34	0.12
Одеська	57840	5.37	4.79	5.56	-0.77	0.58
Тернопільська	54081	5.02	3.76	3.07	0.69	1.26
Львівська	51842	4.81	3.44	3.36	0.08	1.37
Житомирська	50418	4.68	4.00	3.23	0.77	0.68
Харківська	47503	4.41	5.39	5.00	0.39	-0.99
Сумська	46638	4.33	4.01	3.32	0.69	0.32
Миколаївська	39600	3.67	4.26	4.34	-0.08	-0.59

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

3.3. Еволюція розподілу внеску: 2010-2024

Динаміка 2010–2021 років характеризувалася відносною стабільністю концентрації – сукупна частка ТОП-10 регіонів коливалась біля 57%. Після 2021 року відбувається помітне посилення концентрації: у 2024 році сукупна частка ТОП-10 зросла до 64.0% (+6.2 в.п. до 2021; +7.2 в.п. до 2010), а ТОП-5 — до 36.0% (+4.0 в.п. до 2021).

Концентрація виробництва: сукупна частка ТОП-5 і ТОП-10 регіонів

всі категорії господарств

Рік	ТОП-5, %	ТОП-10, %
2010	31.79	56.81
2021	32.03	57.80
2024	35.99	64.03

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Щоб відрізнити «стабільну структуру» від реального перекроювання ролей регіонів, корисно подивитися не лише на частки, а й на переміщення областей у рейтингу. Мобільність у рейтингу показує, що зсуви 2021-2024 років є не просто рівномірним падінням/зростанням, а переформатуванням регіонального внеску.

Рейтингова мобільність для ТОП-15 регіонів: позиції та зміни

всі категорії господарств

Область	Частка 2024, %	Місце 2024	Місце 2021	Місце 2010	Зміна місця 2021→2024	Зміна місця 2010→2024
Вінницька	9.08	1	1	3	0	+2
Хмельницька	6.94	2	6	10	+4	+8
Полтавська	6.76	3	4	4	+1	+1
Черкаська	6.72	4	3	1	-1	-3
Київська	6.49	5	5	5	0	0
Дніпропетровська	6.48	6	2	2	-4	-4
Чернігівська	5.71	7	9	14	+2	+7
Кіровоградська	5.46	8	8	7	0	-1
Одеська	5.37	9	10	6	+1	-3
Тернопільська	5.02	10	16	18	+6	+8
Львівська	4.81	11	17	15	+6	+4
Житомирська	4.68	12	15	17	+3	+5
Харківська	4.41	13	7	8	-6	-5
Сумська	4.33	14	14	16	0	+2
Миколаївська	3.67	15	12	13	-3	-2

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Більш детально регіональні матриці лідерства за 2021 та 2024 роки представлені в Додатку №3.

3.4. Структура виробництва за категоріями господарств

Аграрний сектор України проходить глибоку структурну трансформацію за категоріями виробників. За період 2010-2024 років частка сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві зросла з 56.4% до 71.0%, тоді як частка господарств населення скоротилася з 43,6% до 29,0%.

Структура виробництва валової с.-г. продукції в 2010-2024 рр.
за категоріями господарств, трлн грн

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Показовою є динаміка індустріалізації: **якщо у 2010 році лише 2 області мали частку підприємств у виробництві ВПСГ понад 70%, то у 2024 році таких областей було вже 12**. Найбільший приріст частки підприємств у виробництві продемонстрували західні регіони: Волинська, Львівська, Івано-Франківська області.

Війна завдала нерівномірних втрат різним категоріям виробників. За період 2021-2024 років сільськогосподарські підприємства втратили 165.7 млрд грн (-17.8%) від передвоєнного обсягу виробництва, а господарства населення – 100.6 млрд грн (-24.4%). Вищі відносні втрати господарств населення зумовлені передусім меншим початковим масштабом їхнього виробництва, що посилює ефект скорочення у відсотковому вимірі. Водночас сам характер абсолютних втрат господарств населення визначається їхньою структурною вразливістю: обмеженою мобільністю дрібних виробників, неможливістю евакуації худоби та обладнання, залежністю від локальних ринків збуту, а також масовою внутрішньою міграцією сільського населення з прифронтових територій.

3.5. Галузева структура: рослинництво та тваринництво

Україна залишається країною з вираженим галузевим домінуванням рослинництва. Частка продукції рослинництва у загальному обсязі виробництва зросла з 71.7% (2010) до 82.3% (2021). За результатом 2024 року вона склала 80.4%.

За період 2010–2021 років рослинництво зросло на 74.9% (з 632 до 1106 млрд грн), тоді як тваринництво скоротилося на 4.6% (з 249 до 238 млрд грн).

Структура виробництва валової продукції сільського господарства
в 2010-2024 рр., за галузевою структурою, всі категорії господарств, трлн грн

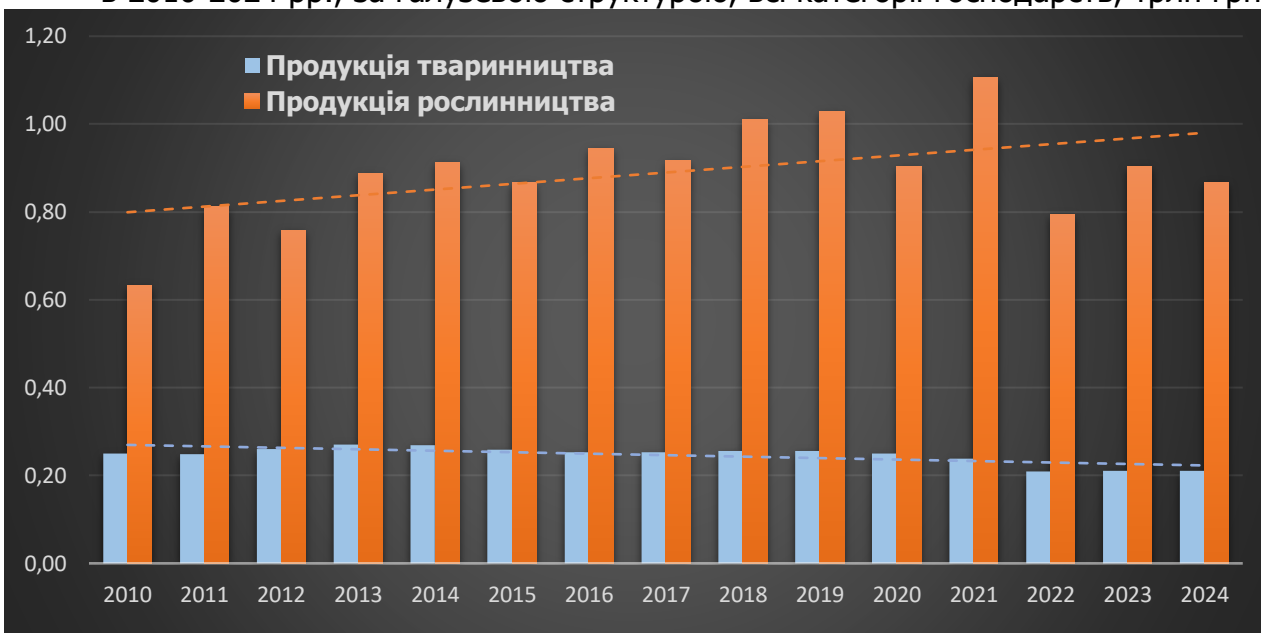

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Регіони з підвищеною часткою тваринництва (понад 30%): Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Черкаська області. Регіони з домінуванням рослинництва (понад 90%): Одеська, Сумська, Запорізька, Миколаївська, Чернігівська області.

Війна завдала диференційованих втрат галузям: рослинництво втратило 240 млрд грн (-21.7%), тваринництво – 26.6 млрд грн (-11.2%). Менші втрати тваринництва пояснюються концентрацією потужностей у центральних та західних регіонах. Це призвело до часткової корекції галузевого дисбалансу – частка тваринництва зросла з 17.7% у 2021 році до 19.6% у 2024 р.

3.6. Що залишається поза агрегованими показниками

Представлений вище аналіз розкриває базові зміни на рівні регіонів та галузей, однак агреговані показники не дозволяють побачити реальну глибину структурних зрушень, що відбуваються на рівні окремих сільськогосподарських ринків. Кілька прикладів ілюструють цю обмеженість.

Вінницька область демонструє значну частку (9.1%) у загальнонаціональному виробництві, але й вона не відображає ту принципово іншу реальність, яка спостерігається на рівні окремих продуктів: область забезпечує близько третини національного виробництва м'яса птиці. Втрата виробничих потужностей Вінниччини означала б не дев’яти-відсоткову, а значно глибшу кризу для конкретного сегменту продовольчого ринку.

Херсонська область втратила 91.8% виробництва – але що саме було втрачено? Агреговані дані не розрізняють продукти, які можна відносно швидко компенсувати в інших регіонах, та унікальні ніші, прив'язані до специфічних агрокліматичних умов. Приклад баштанництва є показовим: до війни Херсонщина забезпечувала понад третину національного виробництва кавунів і динь. Після окупації виробництво частково мігрувало на 300-400 км на північ до Дніпропетровської, Полтавської, Вінницької областей.

Регіони з однаковою часткою, але різною системною важливістю. Полтавська та Кіровоградська області мають схожі частки у національному виробництві (6.8% та 5.5% відповідно). Однак їхня структурна роль принципово різна:

- Полтавщина – диверсифікований регіон з розвиненим рослинництвом, молочним скотарством та переробкою, що робить її відносно стійкою до секторальних шоків;
- Кіровоградщина – регіон з вузькою спеціалізацією на соняшнику та зернових, де один-два продукти формують левову частку виробництва, що створює підвищену вразливість регіону до цінових та кліматичних коливань.

Представлені приклади показують: щоб робити ефективну регіональну політику й реально оцінювати ризики для продовольчої безпеки, недостатньо дивитися лише на загальні показники. Потрібно розуміти, що відбувається на рівні конкретних продуктів: де виробництво надмірно зосереджене, які є «унікальні» ніші, які регіони мають системне значення, а які – можливо, більш вразливі через вузьку спеціалізацію.

Саме ці вимоги обумовлюють необхідність переходу до багатовимірного аналізу на рівні окремих продуктів та регіонів, результати якого буде представлено в наступних розділах дослідження.

4. Прикладний аналіз регіональної спеціалізації та концентрації в аграрному секторі України

Еволюція аграрного сектору України за період 2010-2024 років є відображенням складних трансформаційних процесів, що відбувалися під впливом глобальних ринкових трендів, кліматичних змін та, зрештою, до екзистенційних загроз повномасштабної війни. Цей розділ присвячено застосування принципу глибинного аналізу структурних зрушень у регіональному розрізі, що базується на трьох ключових вимірах: відносній спеціалізації (що визначає унікальні конкурентні переваги регіону), абсолютній спеціалізації (яка демонструє ступінь диверсифікації або ж монокультурності регіональних економік) та географічну концентрацію (яка сигналізує про системні ризики для національної продовольчої безпеки).

Для забезпечення максимальної об'єктивності та всебічності аналізу, було застосовано інтегровану методологію, що поєднує класичні показники економічного аналізу з сучасними методами оцінки ризиків.

Аналіз виконано на основі даних Державної служби статистики України, які охоплюють період 2010-2024 років. **В аналіз було включено 24 товарні групи, що сукупно формують близько 99% загального виробництва валової продукції сільського господарства України.**

Для уніфікованої оцінки спеціалізації та внеску різних категорій господарств (або продуктів) в аграрне виробництво було використано методологічні підходи Державної служби статистики України щодо **розрахунку виробництва у співставних цінах**. Цей підхід автори дослідження успішно застосували й у своїй попередній публікації **«Аналітичний огляд структури аграрного сектора України в контексті європейської інтеграції», що забезпечує взаємодоповнюваність обох аналітичних робіт**. (1)

Використано такі ключові метрики: **коефіцієнт локалізації (LQ)** для оцінки відносної спеціалізації, **індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI)** для абсолютної спеціалізації та **коефіцієнт географічної концентрації (IGC)** для оцінки

просторового розподілу виробництва окремих продуктів. Комплексне застосування цих показників дозволяє ідентифікувати як регіони з вираженими порівняльними перевагами у виробництві окремих культур, так і системні ризики, пов'язані з надмірною концентрацією виробництва критично важливих продуктів.

4.1. Аналіз відносної спеціалізації

Відносна спеціалізація регіону визначає його роль у загальнонаціональному розподілі виробництва. Вона відповідає на питання: **"Наскільки більше (або менше) представлена певна культура або вид продукції в регіоні порівняно з її питомою вагою в країні загалом?"**. Основним інструментом аналізу тут виступає коефіцієнт локалізації (LQ).

Значення цього показника понад одиницю сигналізує про наявність спеціалізації, тоді як показники, що перевищують поріг 2.0–3.0, вказують на формування потужних експортно-орієнтованих кластерів або унікальних нішевих зон, в яких регіон володіє конкурентними перевагами.

4.1.1. Трансформація зон спеціалізації у довоєнний період (2010–2021 рр.)

Період з 2010 по 2021 рік можна охарактеризувати як епоху кристалізації регіональних спеціалізацій під впливом ринкової ефективності. Сільськогосподарські виробники оптимізували свої земельні площі, керуючись переважно економічною логікою, кліматичними картами та логістичною доступністю. Це призвело до поступового, але неухильного розмежування території України на певні функціональні макрозони: "зерновий пояс", "олійний південь" та "тваринницький захід".

Еволюція "Зернового поясу"

До середини двохтисячних років, карта зернової спеціалізації України виглядала відносно гомогенною та розмитою. **Більшість регіонів демонстрували помірні показники LQ по зернових культурах, що було спадщиною радянської моделі "самозабезпечення кожного регіону"**. Проте поступово на тлі зростання світового попиту на зерно та впровадження інтенсивних технологій, ми фіксуємо формування потужного "кукурудзяного поясу".

Цей новий аграрний кластер охопив регіони Лісостепу (Полтавська, Вінницька, Черкаська області) та поширився на поліські території (Чернігівська та Сумська області). Супутні кліматичні зміни, зокрема підвищення середньорічних температур та зміна режиму опадів, зробили вирощування пізніх зернових культур у північних регіонах не лише можливим, але й високорентабельним. (2)

Аналіз даних за 2010-2021 роки показує, що регіони Лівобережжя та Центральної України почали нарощувати коефіцієнти локалізації по кукурудзі, витісняючи менш рентабельні культури. Наприклад, **коефіцієнт спеціалізації LQ для кукурудзи в Сумській області збільшився з 1.425 в 2010 році до 1.980 в 2013 р. та 2.314 в 2015 році.** Це свідчить про глибоку структурну перебудову регіональної економіки під потреби експортного ринку, де агрономія була підпорядкована вимогам глобальних ринків.

Кристалізація "Соняшникового ядра" на сході та півдні України

Паралельно з формуванням кукурудзяного поясу, регіони сходу (Луганська, Донецька області) та півдня (Миколаївська, Запорізька області) закріпили за собою

статус "соняшникового ядра" країни. **Луганська область, наприклад, демонструвала одні з найвищих темпів поглиблення спеціалізації: LQ по соняшнику зріс з 2.099 у 2010 році до 2.418 у 2021 році.**

Така монокультурна орієнтація була, певною мірою, вимушеним кроком. Посушливий клімат степу робив вирощування вологолюбних культур (кукурудзи чи сої) надмірно ризикованим без зрошення. (2)

Водночас, соняшник демонстрував високу стійкість до посухи та стабільно високу маржинальність. Додатковим стимулом стало активне нарощування потужностей з переробки олійних культур (олійно-екстракційних заводів, ОЕЗ) безпосередньо в регіонах вирощування, що створило потужний синергетичний ефект між аграрним виробництвом та переробною промисловістю, формуючи класичні агропромислові кластери.

Феномен "агресивного експортера": Одеська область

Особливу увагу привертає Одеська область. Ще у 2010 році цей регіон, відповідно до запропонованої типології (див. Додаток №2), класифікувався як "Національний Лідер" завдяки збалансованій структурі виробництва, що включала зернові, овочі, виноград та тваринництво. Однак уже до 2015 року область у цій типології перейшла до групи «Агресивного експортера». Таку зміну можна пов’язувати з посиленням експортної орієнтації регіону, на що вплинули його логістичні переваги – зокрема близькість до глибоководних портів Чорного моря та пов’язані з цим можливості швидшого доступу до зовнішніх ринків**.**

Високі показники LQ по пшениці, ячменю та ріпаку в Одеській області пояснюються не лише кліматом, але й мінімізацією логістичного плеча. Виробляти експортні продукти за 50-100 км від порту значно вигідніше, ніж везти його з Чернігова. Це створило унікальну модель спеціалізації, де агрономія була підпорядкована логістиці та експортному попиту. Як результат – показники спеціалізації для Одеської області з 2010 по 2021 рік стабільно зростали:

- LQ (пшениця): 1.440 → 1.702;
- LQ (ячмінь): 2.260 → 3.291;
- LQ (ріпак): 1.684 → 2.132.

Проте, така модель несла в собі значні системні загрози. **Економіка регіону стала критично залежною від кон'юнктури світових цін та кліматичних ризиків, зокрема катастрофічних посух**, частота яких на Півдні суттєво зросла внаслідок глобальних змін клімату.

Гіперспеціалізація півдня: баштанні культури

Найбільш виразним прикладом регіональної монополії у 2010–2021 роках була Херсонська область у секторі баштанництва. Унікальне поєднання природних факторів – високої суми активних температур, наявності легких піщаних ґрунтів та розвиненої системи зрошення – помножене на багаторічні традиції та потужний бренд "херсонського кавуна", створили майже нездоланний вхідний бар'єр для конкурентів з інших регіонів.

- У 2010 році Херсонщина забезпечувала 51% загальнонаціонального виробництва баштанних. Коефіцієнт локалізації досягав фантастичної позначки 11.09, що означало, що концентрація виробництва кавунів та динь у цьому регіоні в 11 разів перевищувала середній рівень по країні.
- У 2013 році частка регіону залишалася домінуючою – 43.9% при LQ=11.12.

- У 2021 році, напередодні повномасштабного вторгнення, Херсонщина утримувала лідерство з часткою 33.5% та LQ=7.37.

Це був класичний приклад формування "природного кластера", який економічно вважався непохитним.

4.1.2. Адаптивність спеціалізації (2022–2024 рр.)

Повномасштабне вторгнення 2022 року стало найпотужнішим шоком для аграрної системи України за всю історію незалежності. Війна зруйнувала усталені десятиліттями ланцюги постачання, змінила демографічну карту та зробила мільйони гектарів родючих земель недоступними для використання. (3) Аналіз даних за 2024 рік виявляє зміну карти відносної спеціалізації, зумовлену окупацією, замінуванням земель та перебудовою логістики.

Нішеві сегменти: вимушена міграція баштанництва

Найбільш показовою ілюстрацією воєнних трансформацій стала вимушена географічна міграція цілої галузі – баштанництва. Втрата контролю над лівобережною частиною Херсонщини, руйнування Каховської ГЕС та активні бойові дії на правобережжі призвели до колапсу традиційного центру виробництва. Якщо у 2021 році Херсонщина була домінантом (LQ=7.37), то у 2024 році вона змістилася на 9-ту позицію в національному рейтингу.

Однак, цей кризовий момент виявив надзвичайно високу адаптивність українських аграріїв. Ринковий вакуум, що утворився після зникнення херсонської продукції, був оперативно заповнений виробниками Центральної України, які раніше не розглядали баштанні як пріоритет. Лідерами нової хвилі спеціалізації стали Дніпропетровська, Полтавська та Вінницька області, які сукупно забезпечили понад 42% виробництва баштанних в Україні у 2024 році.

Рівень спеціалізації Дніпропетровської області на баштанних за три роки збільшився з 1.141 в 2021 р. до 2.642 в 2024 році; в Полтавській області → з 1.600 до 2.232; в Вінницькій → з 0.607 до 1.110. У фізичному вимірі Дніпропетровська область, збільшивши виробництво на 51%, забезпечила третину від обсягу, що в довоєнний період формувала Херсонська область.

Фактично, зона відносної спеціалізації змістилася на 300–400 км на північ. Це вимагало від агровиробників не лише зміни структури посівних площ, але й швидкої адаптації агротехнологій до інших ґрунтово-кліматичних умов (інші типи ґрунтів, менша сума температур), що є свідченням високого рівня технологічної гнучкості сектору.

Зміна валового виробництва баштанних в 2021-2024 рр., млн грн

(втрачено: зміна в регіонах зі зниженням; компенсовано → зі зростанням)

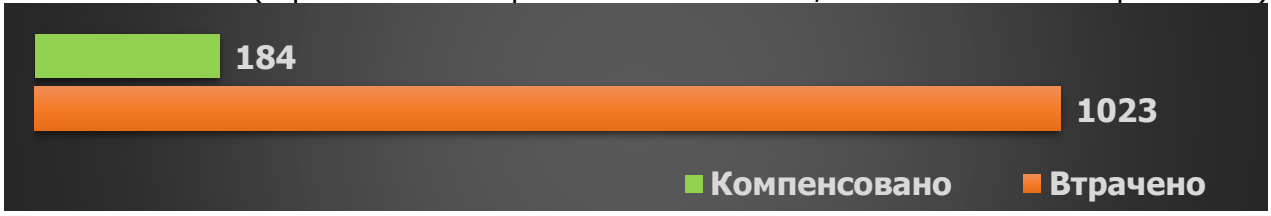

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Зміцнення ролі "м'ясного цеху" для західного регіону

Діаметрально протилежні процеси відбувалися на заході країни. Поки південь і схід втрачали виробничий потенціал через бойові дії та окупацію, **західні області**

(Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Волинська) виступили стабілізуючим фактором продовольчої безпеки, поглиблюючи свою спеціалізацію у тваринництві.

Дані за 2024 рік по Івано-Франківській області є показовими для всього макрорегіону. Область демонструє високу спеціалізацію на великій рогатій худобі (LQ=3.59) та свинарстві (LQ=3.43). В молочному секторі показники спеціалізації у західних областей також одні з найвищих по країні.

Це вказує на те, що **захід України частково перебрав на себе функцію головного "м'ясного цеху" країни**, забезпечуючи продовольчу безпеку в умовах нестабільності інших регіонів. (4)

Зміна валового виробництва ВРХ та свиней в 2021-2024 рр., млн грн

(втрачено: зміна в регіонах зі зниженням; компенсовано → зі зростанням)

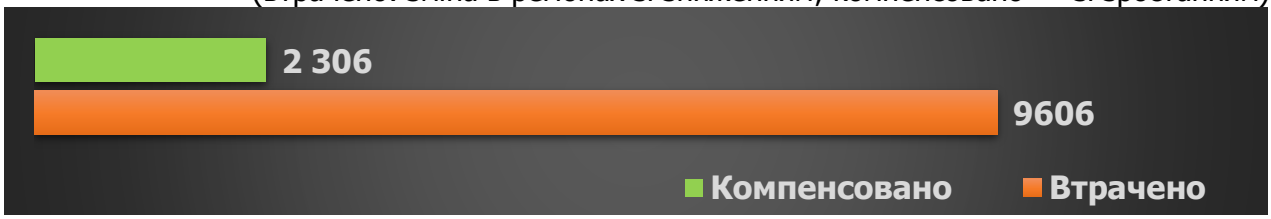

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Птахівництво: зростання ролі регіонів

Птахівництво, як промисловий напрям тваринництва, демонструє стабільно високий рівень регіональної спеціалізації. Зокрема, у 2024 році індекс LQ для виробництва м'яса птиці становив: у Вінницькій області – 3.573; у Черкаській – 3.093; у Дніпропетровській – 2.696, тоді як середній показник по Україні дорівнював 0.752.

Від початку війни загальне скорочення ВПСГ в птахівництві, в тому числі внаслідок фізичного руйнування – зокрема знищення найбільшої в Європі птахофабрики в Чорнобаївці – сукупно перевищили 7.6 млрд грн. Водночас, завдяки швидкому відновленню та розширенню виробничих потужностей на безпечніших територіях, українським виробникам вдалося компенсувати близько 50% цих втрат.

Варто окремо підкреслити посилення ролі регіонів, які раніше не були ключовими гравцями в цьому сегменті. Саме активність підприємств Львівської, Рівненської, Хмельницької областей та Волині забезпечила додаткове компенсаційне збільшення виробництва на 2,2 млрд грн. Це свідчить про тенденцію до певної децентралізації галузі, що підвищує її стійкість до безпекових загроз.

Зміна валового виробництва птиці та яєць в 2021-2024 рр., млн грн

(втрачено: зміна в регіонах зі зниженням; компенсовано → зі зростанням)

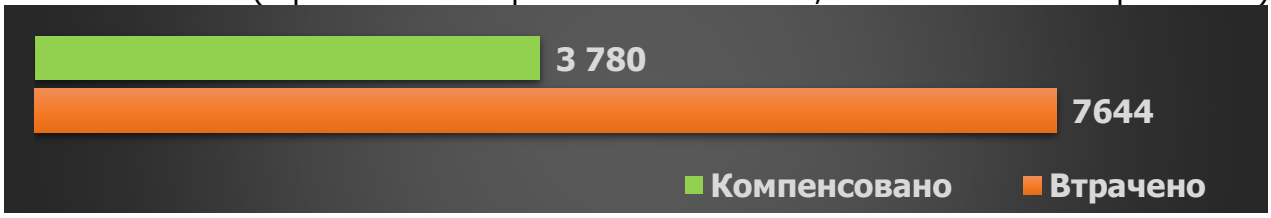

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

4.1.3. Регіональні особливості спеціалізації у 2024 році

Комплексний аналіз за 2024 рік показав, що в продуктовій матриці регіонів України зафіксовано 125 випадків високої спеціалізації (LQ ≥ 1.5). Це становить 22,6%

від усіх розглянутих поєднань "регіон–продукт". Водночас кількість таких спеціалізацій помітно відрізняється між областями, що дає змогу говорити про різні моделі та стратегії адаптації регіонів.

Закарпатська область займає унікальне положення з найбільшою кількістю високих спеціалізацій (12 напрямків). Регіон демонструє виняткову спеціалізацію у виробництві винограду (LQ = 10.17), що обумовлено сприятливими кліматичними умовами. **Коефіцієнт локалізації для вівчарства та козівництва досягає екстремального значення 20.55 що робить область абсолютним національним лідером у цьому секторі.** Додатково регіон спеціалізується на виробництві великої рогатої худоби (LQ = 6.84), плодів (LQ = 5.50) та горіхоплідних культур (LQ = 5.21).

Чернівецька область має 10 високоспеціалізованих напрямків, включаючи зернятко-кісточкові плоди (LQ = 2.40), овочі (LQ = 1.91), молоко (LQ = 1.53) та велику рогату худобу (LQ = 1.51).

Лісостепові та степові регіони (Кіровоградська, Чернігівська), навпаки, демонструють модель вузької спеціалізації (1–3 напрямки), фокусуючись на високомаржинальних експортних культурах. Чернігівська область спеціалізується виключно на кукурудзі на зерно (LQ=2.39), що створює найвищий рівень концентрації виробництва. Кіровоградська область залишається вірною соняшнику (LQ=2.26).

Типологія регіонів за спеціалізацією

На основі кількості високих спеціалізацій (LQ > 1,5) та рівня концентрації виробництва (HHI), регіони класифіковано на три типи:

Вузька спеціалізація – 9 регіонів: Кіровоградська, Харківська, Чернігівська, Дніпропетровська, Сумська, Полтавська, Черкаська, Вінницька та Тернопільська області. Ці регіони мають 1-3 високі спеціалізації, переважно зернові або олійні культури. Чернігівська область спеціалізується виключно на кукурудзі на зерно (LQ)= 2.39), що створює найвищий рівень концентрації виробництва (HHI = 2040). У Кіровоградській області зосереджено виробництво соняшнику (LQ = 2.26) та меду (LQ = 1.66), що відображає її степовий характер. Вінницька область, попри лише дві високі спеціалізації (м'ясо птиці та цукрові буряки), є лідером за обсягом виробництва птиці.

Помірна спеціалізація – 7 регіонів: Запорізька, Житомирська, Хмельницька, Київська, Волинська, Львівська та Івано-Франківська області мають 4-6 високих спеціалізацій. Івано-Франківська область спеціалізується на великій рогатій худобі (LQ = 3.59), свинарстві (LQ = 3.43), картоплі (LQ = 2.26), молоці (LQ = 1,74). Хмельницька область поєднує спеціалізацію на цукрових буряках (LQ = 1.85), сої (LQ = 1.64), плодах (LQ = 1.72) та ріпаку (LQ = 1.65). Київська область має унікальний профіль зі спеціалізаціями з виробництва яйця (LQ = 3.37), свинарством (LQ = 2.23) та козівництвом/вівчарством (LQ = 1.55).

Детальні карти спеціалізації регіонів наведено в Додатку №4.

4.2. Аналіз абсолютної спеціалізації (диверсифікації)

Якщо відносна спеціалізація порівнює регіон з країною, то **абсолютна спеціалізація аналізує внутрішню структуру самого регіону**. Вона відповідає на питання структурної стійкості: **"Чи залежить добробут області від одного-двох продуктів, чи ризики розподілені рівномірно?"**. Інструментарій індексу Герфіндаля-Гіршмана (HHI) дозволяє кількісно оцінити цю залежність. Високі

значення HHI свідчать про залежність регіону від вузького набору продуктів, тоді як низькі значення вказують на диверсифіковану структуру виробництва.

4.2.1. Динаміка абсолютної спеціалізації 2010-2024

Аналіз часових змін HHI виявляє дві протилежні тенденції: зростання концентрації у степових регіонах та її зниження у західних областях.

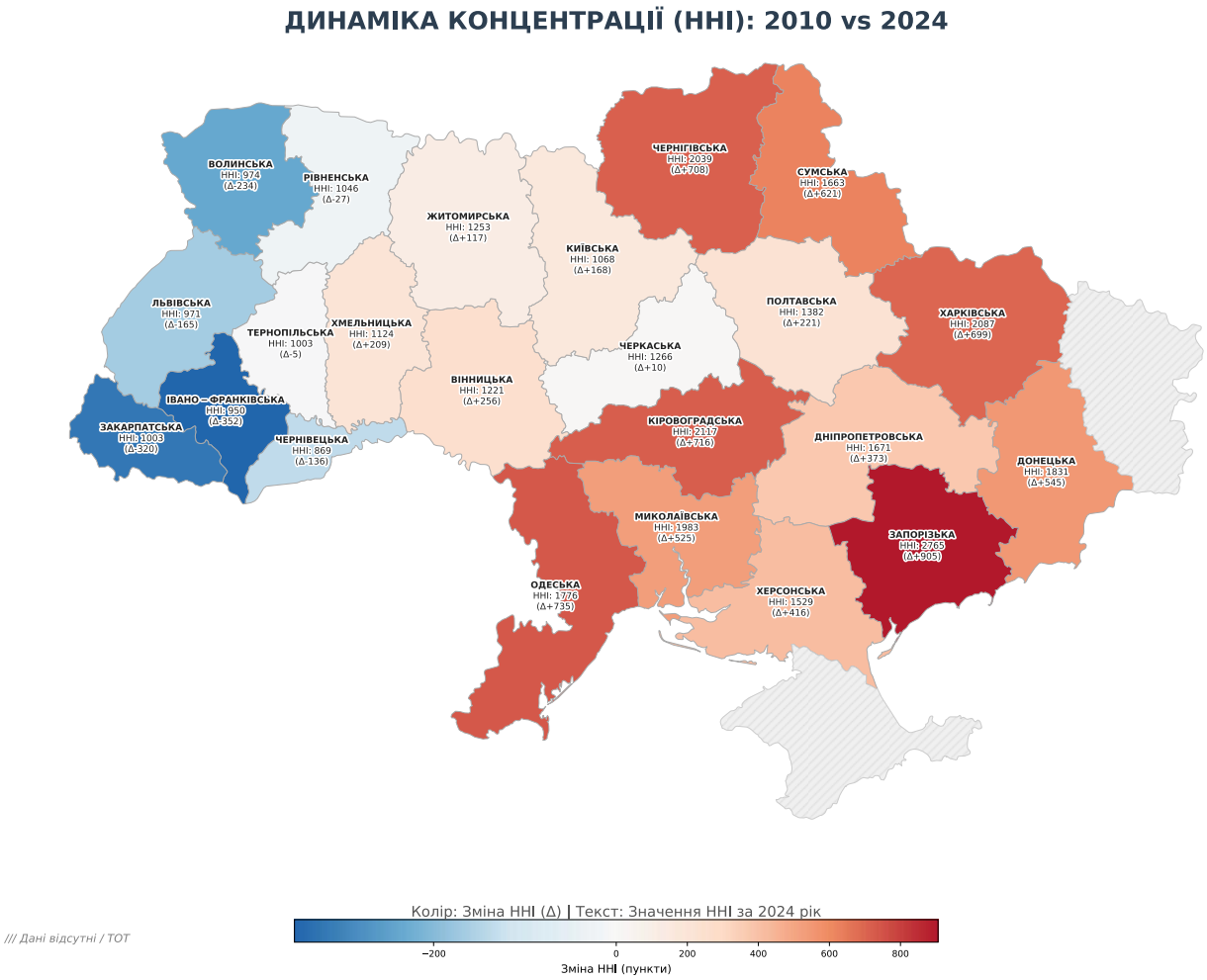

Регіони зі зростанням концентрації (зменшення диверсифікації): Запорізька (+906 пунктів HHI), Одеська (+736), Кіровоградська (+717), Чернігівська (+708), Харківська (+700), Сумська (+622), Донецька (+546), Миколаївська (+525), Херсонська (+417) та Дніпропетровська (+374) області демонструють суттєве звуження спеціалізації.

Запорізька область зазнала найбільшого зростання концентрації: HHI збільшився з 1860 у 2010 році до 2766 у 2024 році. Цей процес відбувався поступово: +81 пункт у 2010-2015 рр., +301 пункт у 2015-2021 рр., +524 пункти у 2021-2024 рр. Різке прискорення концентрації у 2021-2024 роках зумовлене військовими діями, втратою значної частини ринку та вимушеній переорієнтації на традиційно найбільш рентабельні культури (соняшник).

Одеська область демонструє стабільне зростання концентрації впродовж усього періоду: +383 пункти у 2010-2015 рр., +312 пунктів у 2015-2021 рр., +40 пунктів у 2021-2024 рр. Загальний приріст HHI становить +736 пунктів, що

відображає посилення спеціалізації регіону на зернових та олійних культурах при скороченні менш рентабельних напрямків.

Чернігівська область зазнала найбільшого зростання ННІ у 2015-2021 роках (+911 пунктів), що компенсувалося частковим зниженням у 2021-2024 роках (-692 пункти). Загальний тренд все одно залишається позитивним (+708 пунктів), що свідчить про структурні зміни на користь кукурудзи.

Регіони зі зниженням концентрації (зростання диверсифікації): Івано-Франківська (-352 пункти ННІ), Закарпатська (-321), Волинська (-235), Львівська (-165), Луганська (-154), Чернівецька (-137), Рівненська (-28) та Тернопільська (-5) області демонструють диверсифікацію виробництва.

Івано-Франківська область досягла найбільшого зниження концентрації: ННІ зменшився з 1302 у 2010 році до 950 у 2024 році. Основне зниження відбулося у 2010-2015 роках (-284 пункти), що відображає диверсифікацію від монокультурного тваринництва до змішаної моделі з включенням сої, картоплі та інших культур.

Закарпатська область демонструє стабільне зниження ННІ: -195 пунктів у 2010-2015 рр., -66 пунктів у 2015-2021 рр., -60 пунктів у 2021-2024 рр. Загальне зниження на 320 пункт відображає розвиток нових напрямків (горіхоплідні, культурні ягоди, мед) при збереженні традиційних спеціалізацій (виноград, ВРХ, кози/вівці).

4.2.2. Інтерпретація результатів: вибір ефективності / безпеки

Аналіз часових змін ННІ виявляє дві протилежні тенденції: зростання концентрації у степових регіонах та її зниження у західних областях.

В цілому по Україні у довоєнний період спостерігалася тенденція до зростання абсолютної спеціалізації (звуження спектра аграрної продукції) у регіонах з високим аграрним потенціалом. Економічна логіка диктувала перехід до велико-товарного виробництва 3-4 найбільш рентабельних культур (кукурудза, соняшник, пшениця, ріпак, соя тощо).

Проте така спеціалізація формує системні ризики:

- Критична залежність від світових цін на сировинні товари
- Вразливість до погодних аномалій (посухи)
- Деградація ґрунтів внаслідок інтенсивного землеробства
- Низький рівень створення доданої вартості в регіоні

У західних областях більш різноманітна структура аграрного виробництва є результатом пристосування до менш сприятливих умов для вирощування експортно орієнтованих культур. Тут господарства активніше розвивають трудомісткі галузі – тваринництво, овочівництво, садівництво – що переважно працюють на внутрішній ринок. Такий підхід потенційно підвищує стійкість регіонів до зовнішніх коливань, забезпечує ширші можливості зайнятості для сільського населення та сприяє формуванню локальної переробної інфраструктури.

4.3. Аналіз географічної концентрації продукції

Третій вимір аналізу – географічна концентрація – переміщує фокус з окремого регіону на національний рівень і відповідає на питання: **"Чи залежить продовольча безпека країни від невеликої кількості регіонів-донорів?"**

4.3.1. Динаміка географічної концентрації

Аналіз часових 2010-2021 рядів показує різноспрямовану зміну концентрації. Загалом з 23 товарних ліній зростання географічної концентрації (IGC) показали 16 продуктів або 65% від загальної чисельності.

Найвищі темпи зростання географічної концентрації були зафіксовані у виробництві винограду (+55%), яєць (+53%), м'яса птиці (+33%), виробництві зерняткових культур (+26%), свинарстві (+25%). І, якщо для винограду різке збільшення концентрації було пов'язано з втратою виробничого кластеру в Криму, то нарощування концентрації в інших товарних сегментах – результат реалізації великих інвестиційних проектів в цих ринкових нішах.

Динаміка географічної концентрації експортно-орієнтованих культур, передусім олійних, демонструє доволі суперечливі тенденції. Спостерігається істотне зниження концентрації виробництва: для соняшнику на 27%, сої – на 23%, ріпаку – на 17%. Під впливом стійкого зовнішнього попиту вирощування олійних стало поширюватися навіть на ті регіони, які не мають оптимальних природних умов для цих культур.

Динаміка географічної концентрації IGC в 2010-2021 рр.

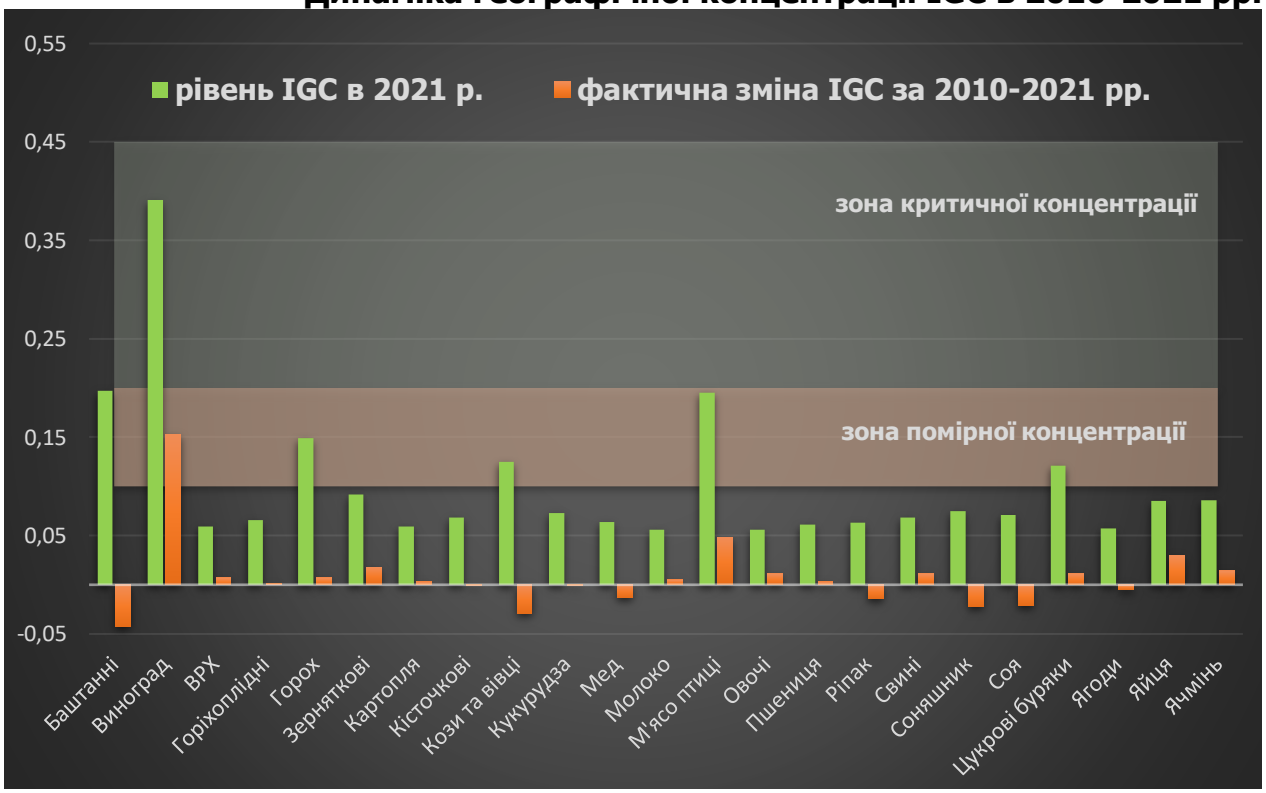

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

За категоріями концентрації більшість товарних позицій в 2024 році залишалися в умовній зоні "рівномірного розподілу виробництва". В зоні критичної концентрації (IGC>0.200) знаходилася тільки одна позиція – виноград. В зоні помірної концентрації: баштанні, горох, кози та вівці, м'ясо птиці, цукрові буряки тощо.

Війна зруйнувала усталені кластери. Зони виробництва багатьох культур були порушені. Для концентрованих товарних сегментів, як у випадку баштанних, це спровокувало ефект "розмиття". Для інших ринків це спровокувало певне зростання географічної концентрації.

Динаміка географічної концентрації IGC в 2021-2024 рр.

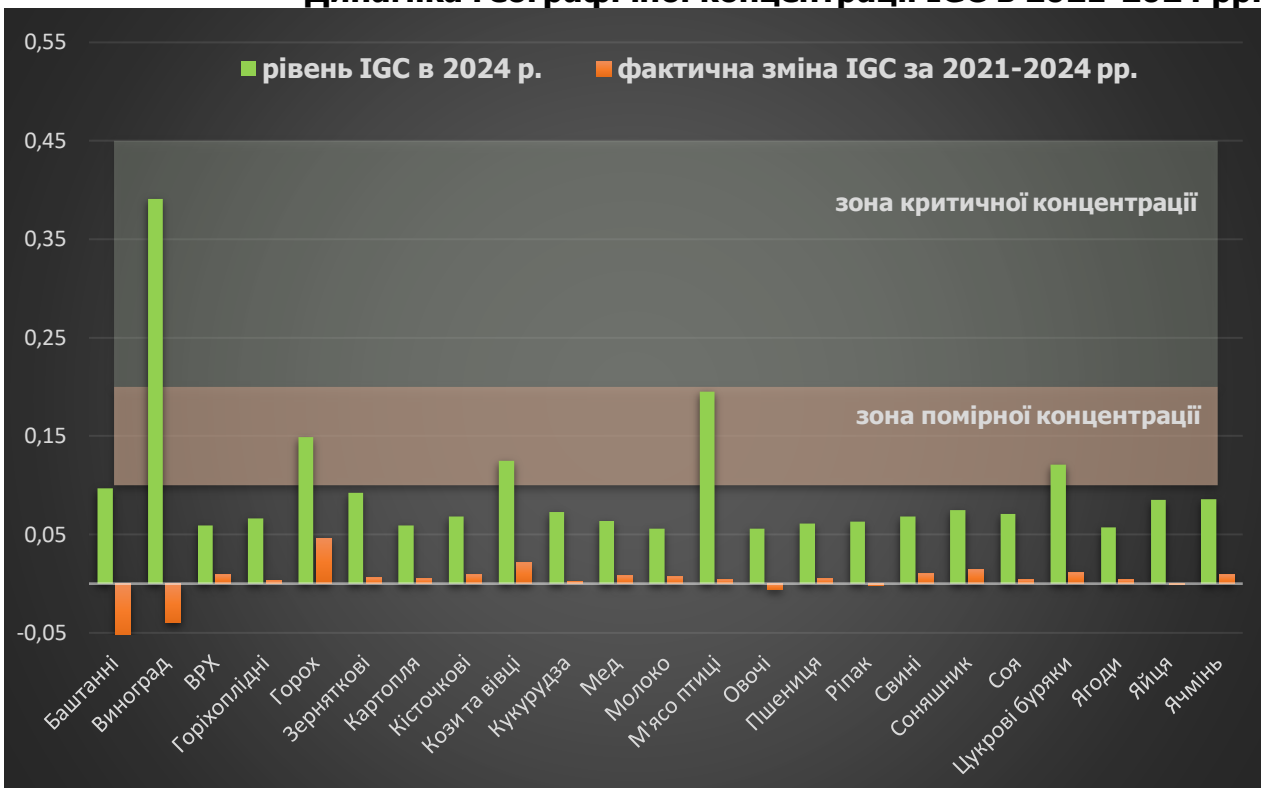

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

За категоріями концентрації більшість товарних позицій в 2024 році залишалися в умовній зоні "рівномірного розподілу виробництва". В зоні критичної концентрації (IGC>0.200) знаходилася тільки одна позиція – виноград. В зоні помірної концентрації: баштанні, горох, кози та вівці, м’ясо птиці, цукрові буряки тощо.

Війна зруйнувала усталені кластери. Зони виробництва багатьох культур були порушені. Для концентрованих товарних сегментів, як у випадку баштанних, це спровокувало ефект "розмиття". Для інших ринків це спровокувало певне зростання географічної концентрації.

4.3.2. Категоризація продуктів за рівнем ризику

За рівнем концентрації та пов'язаними з нею ризиками продукти можна класифікувати на три категорії: високо концентровані продукти, помірно концентровані продукти, низько концентровані продукти.

Високо концентровані продукти (IGC > 0.20) – "Червона зона ризику"

- **Виноград**: Демонструє найвищий рівень концентрації. Одеська область виробляє 60% національного обсягу. Три регіони-лідери контролюють 84.4% ринку. Така структура створює суттєві загрози для галузі: погодні катаклізми або військові удари по інфраструктурі одного регіону можуть паралізувати національне виноробство.
- **М'ясо птиці:** Незважаючи на широку географію споживання, виробництво висококонцентроване (IGC=0.195). Топ-3 регіони (Вінницька, Черкаська, Дніпропетровська) контролюють 71.8% виробництва. Подібна концентрація створює ризики епідеміологічного характеру (швидке поширення хвороб у щільних кластерах).

Помірно концентровані продукти (0.10 < IGC ≤ 0.20) – "Жовта зона"

- Сюди входять **цукрові буряки** (IGC=0.121), прив'язані до цукрових заводів у "цукровому поясі" (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області), а також горох та кози/вівці. Ризики тут пов'язані з локальними погодними аномаліями у конкретних макрорегіонах.

Низько концентровані продукти (IGC ≤ 0.10) – "Зелена зона безпеки"

- Решта стратегічних продуктів, включаючи основні зернові (пшениця, кукурудза), олійні (соняшник, соя), а також молоко та овочі. Низька концентрація (наприклад, IGC пшениці = 0.061) стала головним запобіжником від воєнної загрози продовольчій безпеці України у 2022 році. Широкий географічний розподіл дозволив компенсувати втрати врожаю на окупованих територіях за рахунок рекордних врожаїв у Центральній та Західній Україні. (5) Молоко (IGC=0.056) та овочі (демонструють найнижчу концентрацію серед усіх досліджуваних продуктів, що відображає їхнє виробництво у більшості регіонів України відповідно до місцевого попиту.

4.4. Висновки щодо спеціалізації та концентрації аграрного виробництва України

Аналіз трьох вимірів спеціалізації – відносної, абсолютної та географічної – засвідчує, що між 2010 та 2024 роками структура аграрного виробництва України зазнала глибоких трансформацій, прискорених впливом воєнних подій після 2022 року.

По-перше, у відносній спеціалізації спостерігається чітке розмежування між історично сформованими зонами (зерновий лісостеп, соняшниковий південь) та новими центрами, які змушено адаптувалися до воєнних умов. Найяскравіший приклад зсув баштанництва: втрата можливості повноцінного виробництва в Херсонській області привела до зростання LQ у Дніпропетровській або Вінницькій областях, які до війни не мали такої явної спеціалізації. Західний макрорегіон укріпив свою роль у тваринництві, посиливши функції "м’ясного та молочного хабу".

По-друге, абсолютна спеціалізація свідчить про зростання концентрації у степових областях та поступову диверсифікацію в західних регіонах. Степові області (Одеська, Кіровоградська тощо) демонструють посилення залежності від декількох базових культур, що формує структурні ризики: чутливість до волатильності цін, погодних аномалій та втрат інфраструктури під час війни. У той самий час регіони заходу (Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Львівська) показали зниження HHI та розвиток змішаних моделей виробництва, що забезпечує вищу стійкість як економічну, так і продовольчу.

По-третє, географічна концентрація окремих продуктів (виноград, баштанні, продукція птахівництва) лишається критично високою, що створює системні ризики для країни. Втрата або тимчасове зниження продуктивності кількох ключових регіонів може призвести до національного дефіциту окремих продовольчих груп. Водночас помірна концентрація для більшості зернових та олійних культур свідчить про достатню просторову диверсифікацію, здатну амортизувати локальні шоки.

У цілому, результати свідчать, що аграрна система України зберігає високу адаптивність, однак ступінь та характер цієї адаптивності суттєво відрізняється між регіонами.

Сформувалися три типові аграрні моделі:

- Адаптивні компенсатори (Центр України) – заповнили ринкові ніші, що утворилися внаслідок війни.
- Стійкі диверсифіковані регіони (Захід) – виконують роль стабілізаційного ядра продовольчої системи.
- Високоспеціалізовані, але вразливі регіони (Південь та частково Схід) – зберігають конкурентоспроможність, але потребують політики зменшення ризиків.

Отже, українська аграрна система увійшла у фазу асиметричної структурної перебудови, де окремі регіони зміцнюють свою спеціалізацію, інші – вимушено змінюють профіль, а треті – формують нові центри виробництва. Для державної аграрної політики це створює потребу у диференційованому підході – водночас підтримуючи адаптивні регіони, знижуючи ризики вразливих зон та стимулюючи сталу диверсифікацію в стратегічно важливих секторах.

5. Структура за категоріями виробників – як фактор регіональної моделі

Попередні розділи засвідчили, що регіональна спеціалізація формується під впливом природно-кліматичних умов, логістичної інфраструктури та ринкової кон'юнктури. Однак не менш важливим структурним фактором є співвідношення між двома ключовими категоріями виробників – сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. **Ці категорії демонструють принципово різні моделі виробництва, спеціалізації та реакції на зовнішні шоки.**

Сільськогосподарські підприємства орієнтовані переважно на експортні продукти (зернові, олійні), характеризуються високим рівнем концентрації та інтеграцією в глобальні ланцюги постачання. Господарства населення, натомість, зосереджені на виробництві соціально значущих продуктів (молоко, овочі, картопля), підтримуючи продовольчу безпеку на локальному рівні. (6)

Цей розділ аналізує структуру виробників як додатковий вимір регіональної моделі, досліджуючи динаміку співвідношення категорій, рівень концентрації в кожному секторі та компенсаційні ефекти, що виникають під час адаптації до воєнних умов.

5.1. Аналіз концентрації виробництва за категоріями

5.1.1. Загальні тренди концентрації (2010–2024)

Застосування індексу Герфіндаля-Гіршмана (HHI) окремо для кожної категорії виробників виявляє діаметрально протилежні траєкторії розвитку, що підкреслює певний дуалізм українського аграрного сектору.

Динаміка середнього HHI за категоріями виробників

Рік	Населення (HHI)	Підприємства (HHI)
2010	1450	1689
2013	1410	1975
2015	1376	1982
2021	1360	2296

Рік	Населення (HHI)	Підприємства (HHI)
2024	1356	2072
Зміна 2010–2024	**-94 (-6.5%)**	**+383 (+22.7%)**

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Господарства населення демонструють стабільну тенденцію збереження диверсифікації: середній HHI за останні 15 років суттєво не змінився, знизившись з 1450 у 2010 році до 1356 у 2024 році (-6,5%). Це свідчить про **збереження сталого переліку вироблюваної продукції, без формування домінуючої спеціалізації**. Важливо, що навіть воєнні дії не змінили цей тренд – HHI залишався майже незмінним: 1360 в 2021 р. та 1356 в 2024 р.

Сільськогосподарські підприємства демонструють протилежну динаміку. **У довоєнний період (2010–2021) спостерігалося стабільне зростання концентрації: HHI збільшився з 1689 до 2296 (+36%)**. Зміна показника демонструє стратегічний курс комерційних господарств на звуження структури виробництва до кількох найприбутковіших культур. Однак війна спровокувала вимушену диверсифікацію – HHI знизився з 2296 до 2072 (-10%). **Втрата виробничих потужностей у південних та східних регіонах "розмила" зони продуктової концентрації та змусила підприємства переорієнтовуватися на інші культури та регіони.** (6)

Коефіцієнт варіації HHI у підприємств залишався стабільно вищим (56.6% у 2010 → 57.1% у 2021), ніж у населення (46.3% → 45.6%), що вказує на більшу структурну нерівність комерційного виробництва: одна-дві культури домінують, решта мають символічне значення. У населення розподіл обсягів виробництва між культурами більш сталий.

5.1.2. Еволюція моделей регіонального виробництва

На основі співвідношення часток підприємств та населення у загальному виробництві регіону було виділено три типи моделей: **індустріальний агрохаб (частка підприємств >70%), змішана модель (45–70%) та соціально-орієнтована модель (<45%)**. Динаміка розподілу регіонів між цими типами відображає глибинні структурні зрушення в аграрному секторі.

Розподіл регіонів за типами виробничих моделей

Рік	Індустріальний агрохаб	Змішана модель	Соціально-орієнтована
2010	1	17	7
2013	6	13	6
2015	6	13	5
2021	11	11	2
2024	12	9	2

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Дані засвідчують системну індустріалізацію аграрного сектору: кількість регіонів з домінуванням підприємств зросла з 1 в 2010 році до 12 в 2024 р. Водночас кількість соціально-орієнтованих регіонів скоротилася з 7 до 2 (Закарпатська та Чернівецька області). Війна посилила цю тенденцію: у 2024 році Запорізька область перейшла з категорії "змішана модель" до "індустріального агрохабу" внаслідок непропорційно більших втрат в секторі господарств населення.

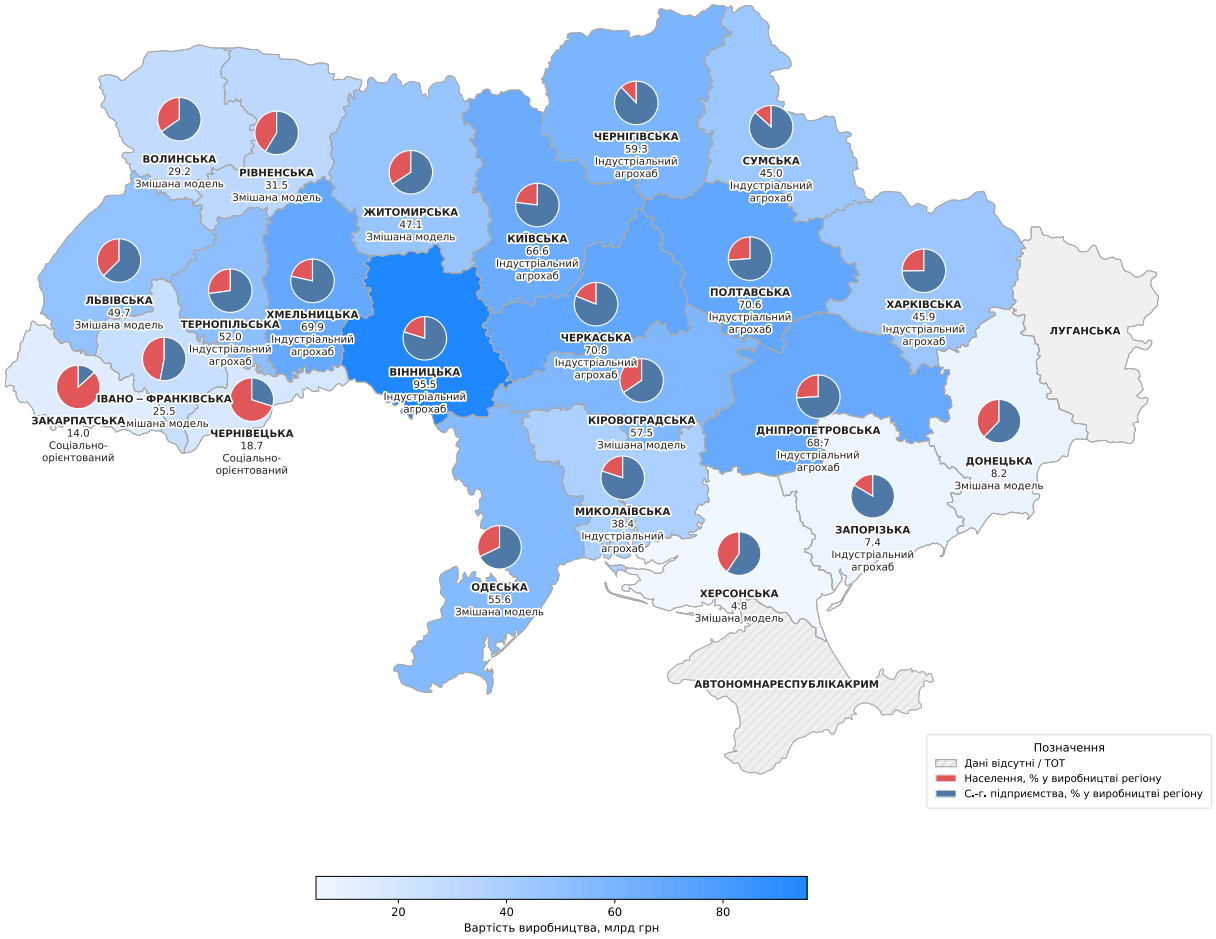

5.2. Аналіз за категоріями господарств: порівняння 2021 та 2024 років

Повномасштабне вторгнення завдало аграрному сектору України збитків, які за оцінками Світового банку перевищують $80 млрд, включаючи прямі втрати активів та втрачену вигоду. (6) До 30% с.-г. земель (близько 5 млн га) стали недоступними для використання через замінування та окупацію. Фактичні посівні площі під сільськогосподарськими культурами в 2024 склали 23,3 млн га, що на 18% менше за посівні площі в довоєнному 2021 році.

5.2.1. Загальна характеристика втрат за категоріями

Порівняння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у 2021 та 2024 роках демонструє суттєві втрати в обох категоріях виробників, хоча їхня природа та масштаб суттєво відрізняються.

Зміна обсягів виробництва за категоріями господарств

Категорія	Обсяг виробництва, млрд грн		Зміна, млрд грн	Зміна, %
	2021	2024		
Сільськогосподарські підприємства	931	765	-166	-17.8%
Господарства населення	413	313	-100	-24.4%
Всього	**1344**	**1078**	**-266**	**-19.8%**

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Загальні втрати аграрного сектору за період 2021–2024 років становили 266 млрд грн або близько 20% від довоєнного рівня. При цьому в абсолютному вимірі сільськогосподарські підприємства втратили значно більше (166 млрд грн проти 100 млрд грн), однак у відносному вимірі господарства населення постраждали суттєвіше (-24,2% проти -17,8%). Це пояснюється, насамперед, соціальною катастрофою, яка спровокувала масову міграцію, а також обмеженою виробничою мобільністю господарств населення порівняно з сільськогосподарськими підприємствами.

5.2.2. Структура втрат за продуктами

Аналіз втрат у розрізі окремих продуктів виявляє принципово різну структуру збитків для кожної категорії виробників.

Сільськогосподарські підприємства. Найбільші втрати пов’язані з втратою доступу до сільськогосподарських земель і сконцентровані, переважно, в сегменті експортних культур: кукурудза на зерно (-85.4 млрд грн), соняшник (-75.3 млрд грн) та пшениця (-48.4 млрд грн). Ці три культури сукупно формують 87% загальних втрат комерційного сектору. Ячмінь продемонстрував найглибше відносне падіння – майже на половину, що пов'язано з високою концентрацією його виробництва в південних областях.

Структура втрат сільськогосподарських підприємств за продуктами

Категорія	Обсяг виробництва, млрд грн		Зміна, млрд грн	Зміна, %
	2021	2024		
Кукурудза	225.9	140.5	-85.4	-37.8%
Соняшник	237.0	161.7	-75.3	-31.8%
Пшениця	164.0	115.6	-48.4	-29.5%
Ячмінь	31.8	16.2	-15.6	-49.0%
Овочі	11.0	8.1	-3.0	-26.9%
Яйця	13.9	12.0	-1.9	-13.5%

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Господарства населення. Структура втрат є значно більш диверсифікованою. На відміну від корпоративного сектору, де домінують три експортні культури, у господарствах населення втрати розподілені між вісьмома основними продуктовими групами. Найбільших збитків зазнало виробництво соняшнику (-15.4 млрд грн), молока (-14.7 млрд грн), пшениці (-13.7 млрд грн) та овочів (-13.5 млрд грн).

Структура втрат господарств населення за продуктами

Категорія	Обсяг виробництва, млрд грн		Зміна, млрд грн	Зміна, %
	2021	2024		
Соняшник	36.3	21.0	-15.4	-42.3%
Молоко	51.7	37.1	-14.7	-28.3%
Пшениця	41.2	27.6	-13.7	-33.1%
Овочі	58.0	44.5	-13.5	-23.2%
Кукурудза	32.7	24.4	-8.2	-25.2%
Ячмінь	21.9	14.0	-7.9	-36.0%
Картопля	59.8	53.7	-6.0	-10.1%

Категорія	Обсяг виробництва, млрд грн		Зміна, млрд грн	Зміна, %
	2021	2024		
ВРХ	14.3	10.3	-4.0	-27.9%

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Особливу увагу привертає втрата виробництва молока – продукту, виробництво якого до війни майже на 70% забезпечувалося господарствами населення. Скорочення на 14.7 млрд грн (-28.3%) може бути чутливим для локальних продовольчих систем. Аналогічна ситуація спостерігається з овочами, виробництво яких у господарствах населення скоротилося на 13,5 млрд грн (-23.2%).

Більш детально матриці спеціалізації регіонів в розрізі культур і категорій виробників представлені в Додатку №5.

5.2.3. Географія втрат: кореляція з лінією фронту

Просторовий аналіз втрат виявляє їхню критичну концентрацію в регіонах, безпосередньо постраждалих від воєнних дій. Шість областей – Херсонська, Запорізька, Донецька, Харківська, Луганська та Миколаївська – **сукупно втратили 194.9 млрд грн, що становить понад 70% загальних втрат аграрного сектору.** Це підтверджує тезу про переважно воєнну, а не економічну природу скорочення виробництва.

Структура змін обсягів виробництва за регіонами

Категорія	Обсяг виробництва, млрд грн		Зміна, млрд грн	Зміна, %	Статус
	2021	2024			
Херсонська	59.1	4.8	-54.3	-91.8%	Окупація
Запорізька	54.3	7.4	-46.9	-86.4%	Окупація
Донецька	38.5	8.2	-30.3	-78.7%	Окупація
Харківська	71.0	45.9	-25.1	-35.4%	Фронт
Луганська	26.5	5.9	-20.7	-77.9%	Окупація
Миколаївська	56.1	38.4	-17.7	-31.5%	Фронт
Разом постраждалі	**305.5**	**110.6**	**-194.9**	**-63.8%**	**–**
Львівська	44.0	49.7	+5.7	+12.9%	Тил
Тернопільська	48.7	52.0	+3.4	+6.9%	Тил
Рівненська	29.8	31.5	+1.7	+5.7%	Тил

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Херсонська область зазнала найбільших втрат – 54.3 млрд грн або 91.8% виробництва. Фактично область втратила весь аграрний потенціал: виробництво овочів скоротилося на 6.6 млрд грн, пшениці – на 7.7 млрд грн (підприємства) та 4.3 млрд грн (господарства населення), соняшнику – на 6.3 млрд грн. **Критичним є те, що Херсонщина була ключовим виробником баштанних культур (LQ=7.37 у 2021 році), і ця ніша залишається лише частково компенсованою іншими регіонами.**

На противагу постраждалим регіонам, чотири західні області продемонстрували зростання виробництва: Львівська (+5.7 млрд грн), Тернопільська (+3.4 млрд грн), Рівненська (+1.7 млрд грн) та Хмельницька (+1.1 млрд грн). Ці регіони виконують роль компенсаційного ядра, частково заповнюючи втрати інших територій.

Зміна вартості виробництва: 2024 р. проти 2021 р.

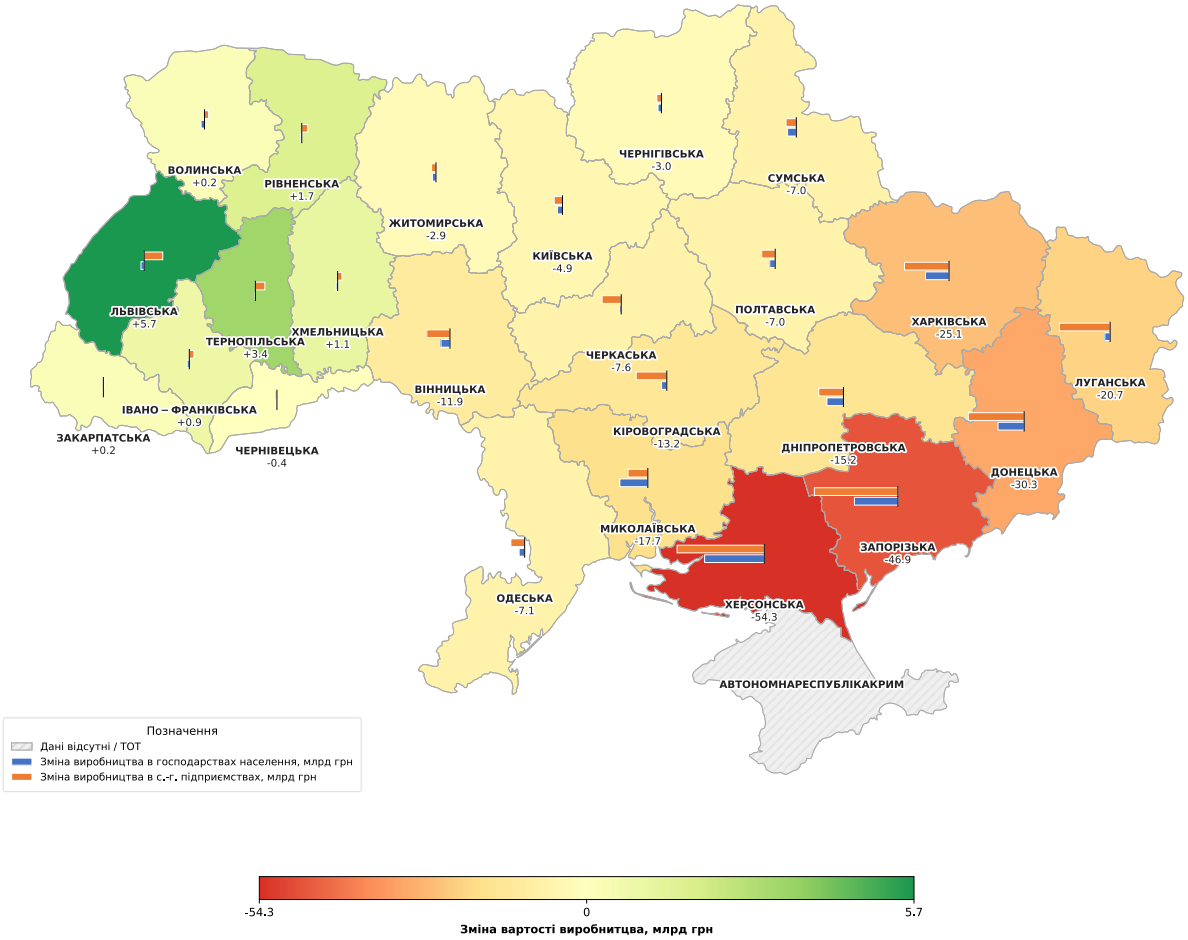

5.3. Висновки щодо ролі сільськогосподарських підприємств та господарств населення на регіональному рівні

Проведений аналіз дозволяє сформулювати ключові висновки щодо структурних змін в аграрному секторі, які матимуть довгострокові наслідки для післявоєнного відновлення та євроінтеграції України:

1. Війна не зблизила, а навпаки, поляризувала моделі аграрного виробництва. Комерційний сектор, попри втрати, зберіг свою експортну орієнтацію та технологічність, перетворившись на основу економічного виживання держави. Натомість сектор домогосподарств, опинився у глибокій кризі через депопуляцію села та руйнування локальних ринків.
2. Падіння виробництва у секторі домогосподарств, особливо у категоріях "молоко" (-28%) та "овочі" (-23%), оголило вразливість внутрішнього ринку. Індустріальні виробники поки лише частково змогли замістити ці ніші, що створює ризики структурного дефіциту цих соціально значущих продуктів.
3. Географічна асиметрія відновлення – чітко окреслився поділ країни на "зону депресії" (Південь і Схід), де аграрна діяльність є боротьбою за виживання, та "зону росту" (Захід і Центр), яка стає новим центром тяжіння агробізнесу. Відновлення постраждалих регіонів вимагатиме не просто дотацій, а диференційованих регіональних державних програм підтримки.

6. Структурна трансформація взаємозв'язку «сировина - переробка» в агропродовольчому секторі України в умовах воєнного часу (2021–2024)

6.1. Вступ: методологічне обґрунтування та обмеження

Окупація та знищення переробних потужностей на Півдні та Сході країни, блокування морських портів, руйнування логістичної інфраструктури та енергетичний терор призвели до глибокої трансформації ланцюгів створення доданої вартості (7). Водночас саме агропромисловий сектор залишився єдиним стабільним джерелом валютних надходжень для економіки країни, забезпечуючи понад 60% товарного експорту у 2023–2024 роках порівняно з 41% у довоєнний період.

Це зумовлює необхідність особливої уваги до структурних змін у взаємозв'язку між виробництвом сільськогосподарської сировини та її промисловою переробкою. Розуміння цих трансформацій є критичним для формування стратегії післявоєнного відновлення та реконфігурації регіональної спеціалізації.

6.1.1. Методологічна рамка аналізу міжсекторальних зв'язків

Аналіз взаємозв'язку між сировинним виробництвом та переробною промисловістю є ключовим для розуміння ефективності функціонування агропродовольчого комплексу. Глибина внутрішньої переробки – тобто міра, в якій вироблена сільськогосподарська продукція трансформується у продукти з вищою доданою вартістю на території країни – визначає не лише структуру експортного кошика, але й рівень зайнятості, обсяг податкових надходжень та стійкість аграрного сектору до зовнішніх шоків в цілому.

Базовим інструментом для кількісної оцінки міжгалузевих зв'язків можуть вважатися таблиці "витрати–випуск" (input-output tables), що є основою Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008). Ці таблиці фіксують потоки продукції між секторами економіки та дозволяють обчислити коефіцієнти прямих витрат – частку проміжного споживання продукції одного сектору іншим сектором.

Для цілей дослідження ключовим може вважатися **коефіцієнт переробки** $\boldsymbol{K_{processing}}$

Формула розрахунку

$$K_{processing} = \frac{IC_{Agri \to Food}}{V_{Agri}} \times 100\%$$

де:

$IC_{Agri \to Food}$ – вартість проміжного споживання сільськогосподарської продукції харчовою промисловістю в ринкових цінах

V_{Agri} – загальна вартість випуску продукції сільського господарства в ринкових цінах

Показник $K_{processing}$ демонструє, яка частка валового виробництва аграрного сектору направляється на внутрішню переробку, а не на прямий експорт чи кінцеве споживання.

Другим важливим індикатором оцінки міжгалузевої інтеграції є **інтенсивність використання сировини** – відношення надходження сільськогосподарської

продукції на переробку до випуску харчової промисловості. Цей індикатор відображає сировинну місткість переробної галузі та дозволяє оцінити ефективність трансформації первинної продукції у готові товари.

Повномасштабне вторгнення створило безпрецедентні виклики для статистичного обліку, через які було призупинено збір та публікацію цілого ряду статистичних даних і показників, в тому числі і розрахунок таблиць "витрати–випуск".

Для оцінки динаміки воєнного періоду авторами дослідження було застосовано альтернативний інструментарій – ланцюгові індекси[1] промислового виробництва та виробництва ВПСГ, окремі балансові розрахунки основних сільськогосподарських культур.

Порівнюючи ланцюгові індекси для аграрного сектору та переробних галузей, можна опосередковано судити про те, чи зберігається синхронність між виробництвом сировини та її переробкою, чи виникають дисбаланси, коли падіння у переробці випереджає падіння у виробництві сировини або навпаки.

6.1.2. Методологічні застереження та обмеження

Найсуттєвіший виклик, з яким зіткнулися автори дослідження – майже повна відсутність офіційної регіональної статистики промислового виробництва та переробки за 2022–2024 роки. Державна служба статистики України (ДССУ) з об'єктивних причин безпеки призупинила публікацію детальних регіональних даних щодо обсягів виробництва.

Ця ситуація створює методологічну прогалину – дослідження регіональної динаміки «Сировина-Переробка» у класичному розумінні (на основі фізичних обсягів виробництва) є неможливим. У зв'язку з цим методологія дослідження була адаптована наступним чином:

1. **Національний рівень (макрорівень):** аналіз базується на офіційно доступних агрегованих даних ДССУ. В тому числі: індекси виробництва харчової промисловості та сільського господарства, таблиці «витрат-випуску», які є складовою системи національних рахунків країни.
2. **Регіональний рівень:** через відсутність прямої статистики виробництва харчової промисловості, автори застосували проксі-методологію на основі: ринкових даних; результатів опитування, які проводилися міжнародними агенціями, зокрема UNIDO; експертних оцінок тощо.

Використання ринкових індикаторів замість прямих статистичних даних означає, що висновки щодо регіональної динаміки мають імовірний характер і відображають напрямок руху галузі, а не точні кількісні параметри. Проте, за умов воєнного часу, для стратегічного аналізу тенденцій та виявлення напрямків розвитку галузі ця методологія може вважатися прийнятною.

6.2. Довоєнна структура міжсекторальних зв'язків (2015–2021)

6.2.1. Кількісна характеристика глибини інтеграції

Аналіз таблиць "витрат–випуску" за період 2015–2021 років виявляє парадоксальну тенденцію: **попри номінальне зростання обсягів міжгалузевих потоків, відносна глибина переробки залишалася стабільно низькою.**

[1] Ланцюгові індекси – це відносні показники динаміки, які вимірюють зміну показника в кожному періоді порівняно з безпосередньо попереднім періодом (а не з фіксованим базовим роком). Якщо потрібно отримати зміну за кілька періодів, ланцюгові індекси перемножують (отримують накопичений індекс).

Коефіцієнт переробки коливався в межах 15.6–20.2% без вираженого висхідного тренду – в 2015 році він становив 15.6%, досягнув локального максимуму 20.2% у 2020 році та знизився до 17.9% у 2021 році.

Водночас абсолютні обсяги постачань сільськогосподарської продукції в харчову промисловість демонстрували стабільне зростання – з 3.6 млрд євро у 2015 році до 7.7 млрд євро у 2021 році. **Це свідчить про екстенсивний характер розвитку переробної галузі – збільшення обсягів відбувалося пропорційно до зростання сировинної бази, а не за рахунок поглиблення переробки.**

Динаміка випуску продукції сільського господарства та коефіцієнт переробки в 2015-2021 рр.

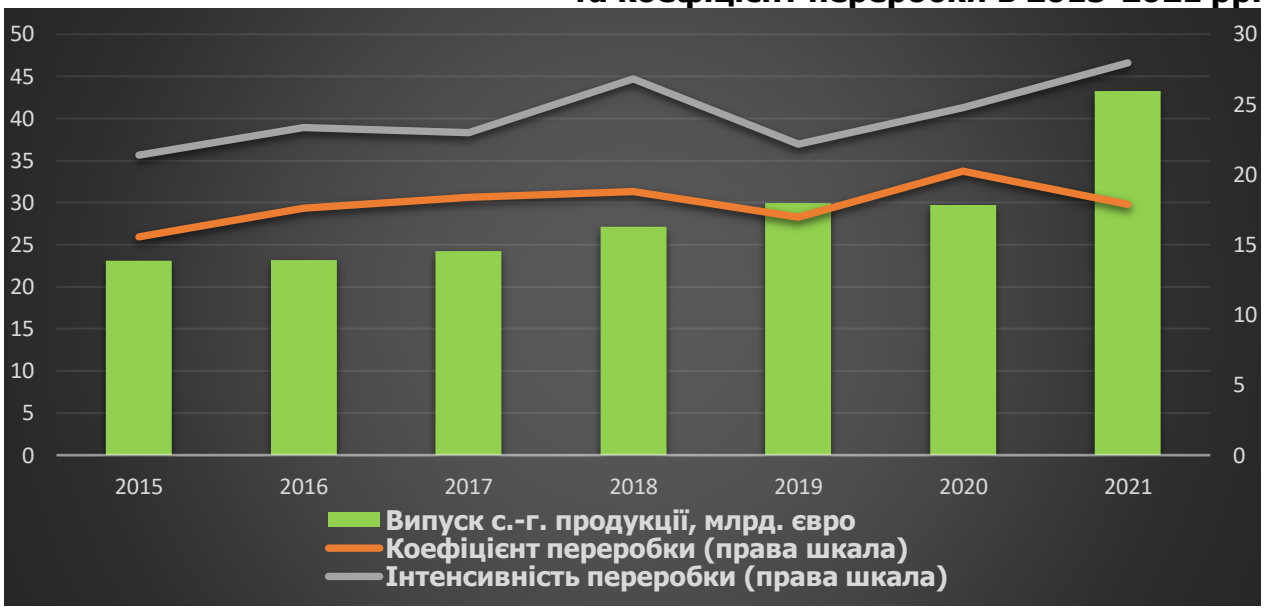

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Інтенсивність використання сільськогосподарської сировини харчовою промисловістю демонструвала помірне зростання: з 21.4% у 2015 році до 28.0% у 2021 році. Це вказує на певне підвищення сировинної місткості галузі, яке може пояснюватися розширенням потужностей олійно-жирової промисловості – найбільш "матеріаломісткого" сегменту харчової індустрії.

6.2.2. Експортна орієнтація та структурний дисбаланс

Структурний аналіз потоків продукції виявляє глибоку залежність як сільського господарства, так і харчової промисловості від зовнішніх ринків.

Експортна орієнтація сільського господарства (відношення експорту до випуску) коливалася в межах 30.7–38.1%, досягнувши піку у 2019 році та знизившись до 31.0% у 2021 році на тлі рекордного врожаю. Харчова промисловість демонструвала ще вищу експортну залежність – від 35.4% у 2015 році до 39.4% у 2017 році з подальшим зниженням до 34.2% у 2021 році.

Динаміка випуску с.-г. продукції та коефіцієнт переробки в 2015-2021 рр.

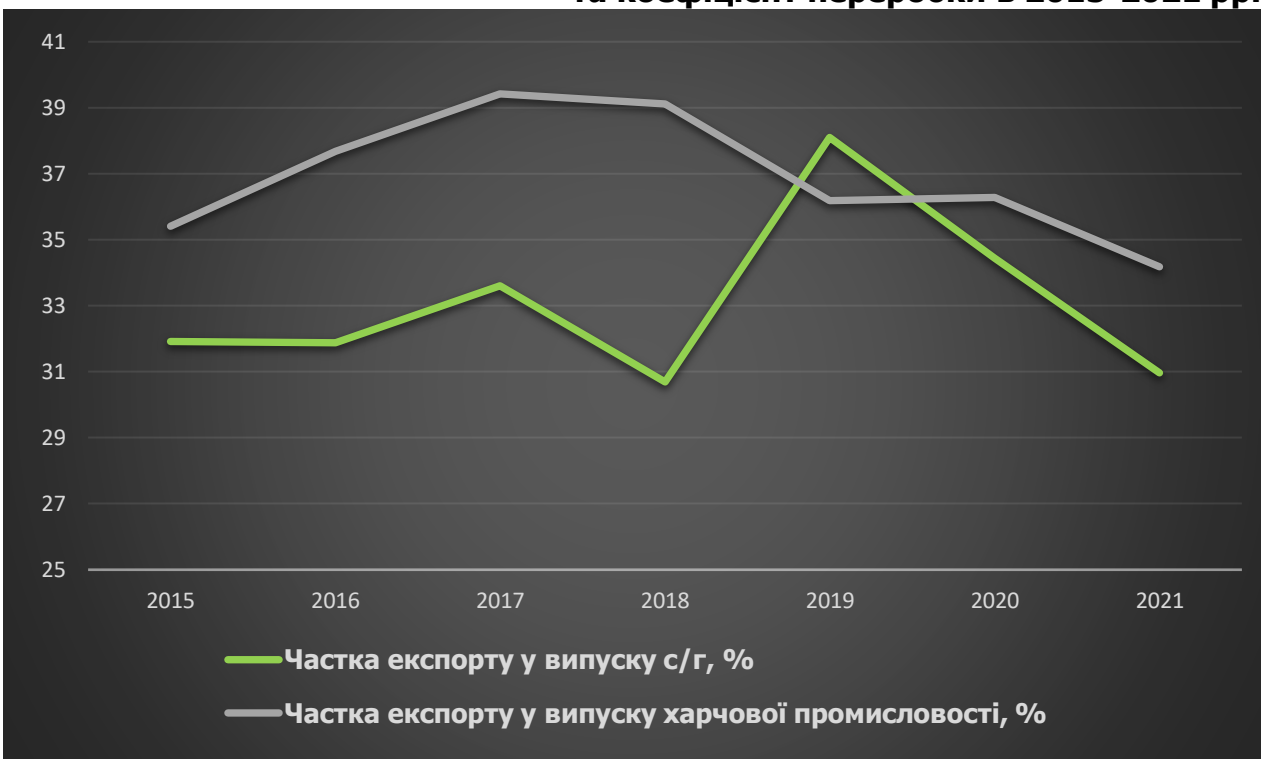

Джерело: Власні розрахунки на даних ДССУ

Зазначені показники особливо важливі для розуміння того, наскільки критичною і важливою була підтримка Європейського Союзу, який відкрив свій ринок для української продукції у найважчий період, починаючи з 2022 року. Через порушення звичних логістичних маршрутів запровадження автономних торговельних мір фактично стало «порятунком» для аграрного та харчового секторів України.

6.3. Воєнний період (2022–2024): падіння та відновлення

6.3.1. Вплив на сільськогосподарське виробництво

Повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року завдало болючого удару по агропромисловому комплексу України. Як вже зазначалося, загальне сільськогосподарське виробництво у 2022 році впало на 25.3% від рівня попереднього року. Рослинництво постраждало значно сильніше (-28.2%), ніж тваринництво (-11.8%).

У грошовому вимірі (фактичні ціни) аграрний сектор тільки за перший рік війни втратив у виробництві 10,7 млрд євро.

Індекси фізичного обсягу виробництва сільського господарства

(% до попереднього року)

Показник	2021	2022	2023	2024	Кумулятивний індекс 2024 до 2021, %
Сільське господарство	**116.4**	**74.7**	**111.1**	**96.6**	**80.2**
рослинництво	122.3	71.8	113.9	95.7	78.3
тваринництво	95.1	88.2	100.4	100.3	88.8

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Кумулятивний індекс фізичного обсягу виробництва станом на кінець 2024 року становить лише 80.2% для сільського господарства загалом, 78.3% для рослинництва та 88.8% для тваринництва. **Це означає, що за три роки війни аграрний сектор втратив близько п'ятої частини свого фізичного обсягу порівняно з довоєнним 2021 роком.**

6.3.2. Вплив на переробну промисловість

Харчова промисловість зазнала значного падіння у перший воєнний рік. За індексами промислового виробництва, **виробництво харчових продуктів у 2022 році становило лише 79.0% від рівня 2021 року** – падіння на 21.0%.

Проте, завдяки відновленню окремих підгалузей у 2023–2024 роках, кумулятивний індекс **на кінець 2024 року досяг 98.3% – майже повне відновлення до довоєнного рівня**. Принаймні, на рівні загальних показників переробної галузі.

Індекси промислового виробництва харчової промисловості

(% до попереднього року)

Показник	2021	2022	2023	2024	Кумулятивний індекс 2024 до 2021, %
Харчова промисловість	**94.1**	**79.0**	**115.6**	**107.6**	**98.3**
М'ясна промисловість	103.9	89.0	106.0	97.3	91.8
Переробка риби	112.1	60.3	129.6	108.6	84.9
Переробка фруктів та овочів	108.8	53.5	119.8	120.5	77.2
Виробництво олії	80.4	75.3	126.2	116.3	110.5
Молочна промисловість	94.5	79.6	104.0	109.4	90.6
Борошномельна промисловість	90.8	87.2	101.9	99.7	88.6
Хлібопекарська промисловість	102.8	80.4	103.5	105.5	87.8
Цукрова промисловість	131.9	91.0	135.9	108.6	134.3

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Аналіз таблиці виявляє надзвичайно диференційований вплив війни на різні підгалузі харчової промисловості.

Найбільш постраждалою виявилася переробка фруктів та овочів – катастрофічне падіння на 46.5% у 2022 році. Це пояснюється високою часткою переробних потужностей у південних областях (Херсонська, Миколаївська, Запорізька), які опинилися в зоні активних бойових дій та окупації. Незважаючи на відновлення у 2023–2024 роках (+19.8% та +20.5% відповідно), галузь залишається на рівні 3/4 від довоєнного обсягу.

Переробка риби зазнала другого за величиною падіння – на 39.7% у 2022 році. Причини аналогічні – концентрація потужностей на Азовському та Чорноморському узбережжях, блокування морського промислу, руйнування інфраструктури. Кумулятивний індекс становить 84.9%.

Олійно-жирова промисловість демонструє нетипову для інших підгалузей динаміку. Після спаду в 2021 році (80.4% до попереднього року) та подальшого погіршення у 2022-му (75.3%) галузь швидко відновилася у 2023–2024 роках, перевищивши довоєнний рівень і досягнувши 110.5% від показника 2021 року. Зважаючи, що внесок олійно-жирової промисловості в переробну промисловість перевищує 30%, саме її стрімке зростання суттєво вплинуло на загальний рівень

відновлення переробної промисловості до 98.3%. Водночас таке випереджальне нарощування виробництва в цій підгалузі не можна розглядати однозначно позитивно, оскільки воно є ознакою структурних дисбалансів, що виникли через істотне відставання інших секторів харчової промисловості.

М'ясна промисловість продемонструвала відносну стійкість: у 2022 році спад становив 11% (індекс – 89.0%). Водночас потенціал повоєнного/воєнного відновлення залишається обмеженим через сукупність воєнних чинників – втрату або пошкодження виробничих потужностей у прифронтових і тимчасово окупованих районах, підвищені безпекові ризики та логістичні ускладнення. У результаті кумулятивний індекс до 2024 року склав 91.8%.

Цукрова промисловість показала найменше падіння у 2022 році (-9.0%) та найвищим кумулятивним індексом до 2024 року (134.3%). Це пояснюється низкою факторів: географією виробництва цукрових буряків (переважно Центральна та Західна Україна), низькою базою порівняння – спад виробництва у 2019-2020 роках і, безумовно, відкриттям доступу до ринку ЄС.

Причини диференційованого впливу

Глибина падіння різних підгалузей визначалася поєднанням кількох факторів:

- **Географічна концентрація.** Підгалузі з високою концентрацією потужностей на півдні та сході (переробка фруктів/овочів, риби, частково олійний сектор) постраждали найбільше. Галузі з рівномірнім розподілом по території (борошномельна, хлібопекарська) виявилися стійкішими.
- **Залежність від морської логістики.** Блокування чорноморських портів критично вдарило по експортно орієнтованих галузях – насамперед, олійний сектор. Галузі, орієнтовані на внутрішній ринок (хлібопекарська, молочна), мали більше можливостей для адаптації.
- **Енергоємність виробництва.** Систематичні удари по енергетичній інфраструктурі восени–взимку 2022–2023 років особливо болісно вдарили по енергоємних виробництвах.
- **Характер продукції.** Товари першої необхідності (хліб, молоко, борошно) зберігали стабільний попит незалежно від зовнішніх обставин, що підтримувало виробництво навіть в умовах кризи.

6.4. Приклади еволюції балансу "сировина – переробка"

6.4.1. Олійний сектор: структурний дисбаланс

Аналіз балансів олійних культур яскраво ілюструє структурну дезінтеграцію між сировинним виробництвом та переробкою у перший воєнний рік.

У сезоні 2021/22 (вересень 2021 – серпень 2022) переробка соняшнику скоротилася до 11.9 млн тонн порівняно з 13.6 млн тонн у попередньому сезоні – падіння на 13%. При цьому виробництво насіння соняшнику було рекордно високим (16.4 млн тонн), що призвело до різкого накопичення запасів: з 0.1 млн тонн на початок сезону до 2.9 млн тонн на кінець.

Цей феномен "затору" сировини був спричинений поєднанням кількох факторів: зупинкою частини переробних потужностей, блокуванням морських портів (що унеможливлювало експорт як шроту, так і олії), та обмеженою пропускною

спроможністю альтернативних сухопутних маршрутів. Фермери, які не могли реалізувати продукцію, були змушені зберігати її, несучи додаткові витрати та ризики.

Баланс соняшнику (тисяч тонн)

Показник	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25
Виробництво	13 755	16 392	13 301	14 017	11 559
Запаси на початок сезону	78	101	2 942	1 394	230
Імпорт	21	21	31	20	22
Експорт	191	1 623	1 855	313	68
Переробка та інше	13 562	11 950	13 025	14 888	11 643
Запаси на кінець сезону	101	2 942	1 394	230	100
Частка переробки (%)	99%	73%	98%	106%	101%

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Як результат – високі темпи відновлення сектору підтримувалися за рахунок накопичених ресурсів. У 2023/24 МР та 2024/25 МР частка переробки соняшнику перевищувала 100% виробництва.

Наявність надлишкових потужностей переробки відносно поточної сировинної бази – тенденція, що стала викликом у 2024/25 МР, коли завантаженість олійних заводів впала до 60% на фоні скорочення залишків і падіння виробництва олійної сировини.

6.4.2. Молочна галузь: якісна трансформація

Молочна промисловість втратила 9.4% обсягів виробництва у кумулятивному вираженні, але при цьому відбулася глибока якісна трансформація структури сировинної бази. (8)

Баланс молочної сировини (тисяч тонн)

Показник	2020	2021	2022	2023	2024
Виробництво всього	9 267	8 714	7 768	7 430	7 246
в с.-г. підприємствах	2 761	2 768	2 644	2 810	2 999
Фонд споживання	8 917	8 556	7 118	7 001	6 835
Імпорт	745	841	402	431	469
Експорт	409	395	519	372	393
Надходження на переробку	3 512	3 498	2 768	2 918	3 023
Частка переробки (%)	38%	40%	36%	39%	44%

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Ключові фактори:

- **Індустріалізація:** частка підприємств у виробництві молока зросла з 31.7% (2021) до 41.4% (2024), що означає заміщення молока від господарств населення (низької якості) молоком від промислових ферм. У 2024 році близько 90% молока, що надійшло на переробку, було вироблено саме промисловими підприємствами (8).
- **Розвиток експорту:** попри війну, завдяки відкриттю ринку ЄС та модернізації заводів під європейські стандарти, Україна зберегла експортний потенціал молочної продукції, який в 2024 році фактично зрівнявся з показниками 2021 року.

- **Регіональна концентрація**: Полтавська, Черкаська, Вінницька, Київська та Чернігівська області забезпечують понад 70% всього промислового молока, формуючи основний "молочний пояс" України.

6.4.3. Цукрова галузь: ситуативна стійкість

Цукрова промисловість продемонструвала вражаючу стійкість, збільшивши виробництво на 34.2% у кумулятивному вираженні за 2022–2024 роки.

Але, в той же час, виробництво цукру у сезоні 2024/25 склало 1,8 млн тонн при внутрішньому споживанні лише 0,9 млн тонн, що створює як профіцит для експорту, так і глибоку залежність від доступу до ринків. **Як результат – накопичення рекордних залишків цукру на початок 2025/26 маркетингового сезону.**

Баланс цукру (тисяч тонн)

Показник	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25
Виробництво	1 111	1 450	1 285	1 826	1 763
Запаси на початок сезону	422	332	470	313	435
Імпорт	172	13	9	9	9
Експорт	122	91	452	733	629
Витрачено, втрати та ін.	60	80	50	55	58
Запаси на кінець сезону	332	470	313	435	620
Фонд споживання	1 191	1 154	949	926	900

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Ключові фактори:

- **Географічна концентрація у безпечних регіонах:** 75% виробництва цукрового буряку та цукру зосереджено у «цукровому поясі» – Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській та Полтавській областях, які не зазнали прямих бойових дій.
- **Енергетична автономія:** цукрові заводи в Україні є енергоємними, проте впровадження біогазових установок на жомі та інших відходах на окремих підприємствах уже дозволяє суттєво зменшувати споживання зовнішніх енергоресурсів і підвищує стійкість галузі до енергетичного терору. (8)

6.5. Регіональна реконфігурація: дані досліджень та ринкові інсайти

Як вже зазначалося, офіційна регіональна статистика за 2022-2024 роки є обмеженою. Однак дослідження UNIDO "Характеристика, проблеми та потреби підприємств харчової галузі України" на основі опитування 236 підприємств харчової промисловості дозволяє реконструювати певну регіональну динаміку. (10)

6.5.1. Результати опитування

Зміна обсягів реалізації продукції:

Дослідження UNIDO показало, що 62% підприємств харчової промисловості скоротили обсяги реалізації продукції у 2022 році порівняно з 2021 роком. При цьому регіональний розподіл є надзвичайно нерівномірним:

- Південь та Схід (Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська обл.): 75-80% підприємств повідомили про скорочення реалізації на 30-60%
- Центр (Полтавська, Черкаська, Вінницька обл.): 40-50% підприємств скоротили реалізацію на 10-25%
- Захід (Львівська, Тернопільська, Волинська обл.): 30% підприємств повідомили про зростання реалізації на 15-40% завдяки релокації виробництва з інших регіонів

Релокація підприємств:

За даними відкритих реєстрів та ринкових джерел, 1738 агропромислових компаній змінили юридичну адресу з 2022 року. Основними напрямками релокації стали:

- Львівська область – 166 компаній (+9.6% до довоєнної кількості)
- Рівненська область – 143 компанії (+12.1%)
- Волинська область – 128 компаній (+10.5%)
- Вінницька область – 112 компаній (+3.8%)
- Івано-Франківська область – 98 компаній (+8.2%)

6.5.2. Ринкові інсайти

На основі аналізу інвестиційних проєктів, оголошених у 2023–2024 роках, можна виділити три нові переробні кластери, що формуються у відповідь на воєнну реконфігурацію.

Кластер 1: Західний олійний хаб (Хмельницька, Тернопільська області)

У 2024 році агрохолдинг Kernel запустив у Старокостянтинові на Хмельниччині олійноекстракційний завод із річною потужністю близько 1 млн тонн переробки насіння соняшнику, який є одним з найпотужніших в Україні. Через обмежену локальну базу вирощування олійних культур підприємство формує стійкий попит на сировину в ширшому ареалі постачання, залучаючи насіння з інших областей Центральної України (зокрема, традиційних зон виробництва соняшнику). Також в регіоні фіксується розширення потужностей з переробки ріпаку.

Кластер 2: Центральна та західні області – новий фокус зернопереробки

У 2024 році в Україні запрацювало 22 нові зернопереробні підприємства, близько 40% з яких спеціалізуються на виробництві борошна; значна частина цих інвестицій припала на центральні та західні області. Вінницька та Черкаська області, як важливі центри вирощування пшениці та виробництва борошна, посилюють роль внутрішньої переробки.

Кластер 3: Західний ягідний пояс (Волинська, Рівненська, Закарпатська області)

У західних областях формується мережа підприємств із заморожування та переробки ягід (лохини, малини, суниці й інших культур), зокрема на Волині та Рівненщині працюють кілька потужних заводів шокової заморозки, орієнтованих на експорт до країн ЄС. Експорт заморожених ягід і надалі значною мірою проходить через Польщу як ключового покупця і логістичний хаб, але зростає частка прямих постачань до Німеччини, Італії, Франції та інших держав. Розвиток ягідництва та переробки на заході України частково компенсує втрати плодоовочевої пропозиції з південних регіонів, проте не є повною заміною Херсонського овочевого кластера.

6.6. Узагальнюючі висновки та орієнтири політики

Проведений аналіз трансформації агропромислового сектору України дозволяє сформулювати низку фундаментальних висновків та окреслити контури необхідної державної політики.

Аналітичні висновки

1. Війна показала структурну вразливість моделі розвитку, орієнтованої переважно на збільшення виробництва сировини та її експорт через вузьке "горлечко" морських портів. Накопичення значних перехідних запасів у 2022 році засвідчило недостатній рівень розвитку внутрішньої переробки та її критичне значення для стійкості сектору.
2. Агропродовольчий сектор продемонстрував високу адаптивність. Відновлення виробництва харчової промисловості у 2023–2024 роках – позитивний факт. Водночас відновлення галузі має відбуватися збалансовано: домінування зростання у олійно-жировому секторі, за умов повільнішої динаміки інших підгалузей, створює ризики поглиблення структурних диспропорцій. Підтримка різних напрямів переробки є важливою для стійкого та диверсифікованого розвитку харчової промисловості.
3. Європейський Союз виступає ключовим ринком стабілізації для українського агропродовольчого сектору. Зростання частки ЄС у структурі експорту до 52% свідчить не лише про поглиблення інтеграційних зв’язків, а й про формування взаємозалежності між ринками. За таких умов особливої ваги набувають прогнозованість та послідовність регуляторної політики, щоб запобігати різким дисбалансам, подібним до ситуації із профіцитом цукру. Поступове включення України у виробничі та торговельні баланси аграрної продукції ЄС має стати системним процесом, що забезпечить стабільні умови доступу до ринку та сприятиме ефективній інтеграції аграрного сектору.
4. Війна поглибила розрив між регіонами. Сформувався "пояс безпеки" на Заході та в Центрі, куди мігрує капітал та переробка, і "зона ризику" на Сході та Півдні, де аграрне виробництво залишається екстремальним видом діяльності.

Орієнтири політики

Базуючись на виявлених трендах, державна політика має фокусуватися на наступних пріоритетах:

1. **Перехід від підтримки валового виробництва до інтегрованої підтримки ланцюгів доданої вартості.**

Акцент державної підтримки має зміщуватися від стимулювання обсягів сировини до розвитку повного ланцюга: виробництво, зберігання, переробка, логістика, збут. Інструментами можуть бути цільові програми для переробних підприємств, підтримка контрактного виробництва, кооперації, розвитку потужностей зі зберігання та доробки, а також диверсифікація переробки.

2. **Розвиток сухопутної логістичної інфраструктури на західному напрямку.**

Пріоритетом має стати розбудова єврколії, перевантажувальних терміналів, "сухих портів" та їх інтеграція з європейськими транспортними коридорами. Це

формує довгострокову "страхову" інфраструктуру на випадок обмежень у Чорному морі та знижує вразливість експорту.

3. **Регіонально диференційована підтримка відновлення та інвестицій.**

Для деокупованих та прифронтових територій доцільне запровадження спеціальних податкових режимів, інструментів страхування воєнних ризиків та програм відновлення виробничих потужностей, щоб уникнути економічної деградації. Для більш безпечних регіонів – стимули для інвестицій у високотехнологічну переробку, енергоефективні рішення та інноваційні напрями агробізнесу.

4. **Узгодження політики з ринковими балансами ЄС.**

З огляду на зростаючу взаємозалежність ринків України та ЄС, ключовим стає системний діалог щодо балансів аграрної продукції, прогнозування профіцитів і дефіцитів, а також послідовна та передбачувана торгова політика. Приклади, подібні до ситуації з профіцитом цукру, показують необхідність поступового "вписування" України в аграрні баланси ЄС, щоб уникати різких ринкових перекосів.

7. Зведена оцінка індексу спеціалізації та важливості регіону

Попередні розділи продемонстрували, що жоден окремо взятий показник не здатен повністю описати складність регіональної аграрної спеціалізації. Коефіцієнт локалізації визначає порівняльні переваги, але не враховує внутрішню структуру виробництва. Індекс Герфіндаля-Гіршмана оцінює концентрацію, але ігнорує позицію регіону відносно національної структури. Географічна концентрація ідентифікує системні ризики, але не відображає регіональну специфіку. Тому необхідна інтегрована система оцінювання, яка об'єднує всі три виміри в єдиний аналітичний інструмент.

7.1. Методологічна основа розрахунку індексів спеціалізації

Комплексна оцінка спеціалізації регіонів, запропонована авторами дослідження, базується на трирівневій аналітичній моделі, що забезпечує перехід від первинних показників до інтегрованих індексів та якісних профілів спеціалізації.

Рівень	Компоненти	Результат
I рівень	Первинні показники (LQ, HHI, IGC тощо)	Нормалізовані значення
II рівень	Субіндекси за вимірами спеціалізації	IS_{rel}, IS_{abs}, IS_{geo}
III рівень	Інтегральний індекс	IS_{total}

де:

IS_{rel} – індекс відносної спеціалізації (унікальність)

IS_{abs} – індекс абсолютної спеціалізації (диверсифікація/безпека)

IS_{geo} – індекс географічної інтеграції (масштаб впливу)

Індекс відносної спеціалізації IS_{rel} відображає силу порівняльних переваг регіону щодо виробництва окремих продуктів у порівнянні зі структурою виробництва країни.

Індекс диверсифікації виробничого портфеля IS_{abs} узагальнює внутрішню структуру виробничого портфеля регіону, враховуючи ступінь концентрації та диверсифікації.

Індекс IS_{geo} оцінює реальний вплив регіону на національний ринок. Він відзначає регіони, які роблять вагомий внесок у виробництво стратегічно важливих та конкурентних продуктів. Високий IS_{geo} свідчить про те, що регіон є системним гравцем національного масштабу.

Загальний індекс IS_{total} інтегрує три аналітичні виміри, забезпечуючи збалансовану оцінку порівняльних переваг, диверсифікацією та системних ризиків. Значення індексу IS_{total} формує загальний рейтинг, але не використовується для прямого визначення типу регіону. Для типологізації використовується матричний підхід.

Більш детально інформація про методологічні принципи інтеграції показників та розрахунки інтегрального індексу спеціалізації наведено в Додатку №2.

7.2. Індекс системної важливості регіону

Індекс SSI вимірює системну важливість регіону для країни і має розглядатися окремо. На відміну від IS_{geo} (який винагороджує за диверсифікацію виробництва), SSI показує внесок регіону у виробництво країни.

Значення індексу формує загальний рейтинг системної важливості регіону – високий SSI означає, що країна сильно залежить від регіону у критичних, монополізованих продуктах.

7.3. Формування регіонального паспорта спеціалізації

Фінальним етапом аналізу є розробка прикладу «Регіонального паспорта спеціалізації» – комплексного цифрового портрета регіону, що поєднує відносні індекси ефективності з абсолютними показниками масштабу. «Регіональний портрет» складається з чотирьох аналітичних блоків.

Блок 1. Масштаб та позиціонування

Цей блок визначає "вагову категорію" регіону в економіці країни. Він відповідає на питання: "***Хто ми є і скільки ми виробляємо?***".

- Профіль спеціалізації регіону – тип згідно з матричною класифікацією.
- Системна важливість SSI – показує, наскільки регіон є стратегічно важливим для країни у виробництві ключових продуктів.
- Економічна вага регіону – рейтинг та частка в національному аграрному виробництві.
- Динаміка зміни параметрів економічної ваги регіону до року порівняння.

Блок 2. Якість спеціалізації

Деталізація **складових інтегрального індексу** для розуміння сильних та слабких сторін моделі розвитку.

- Рейтинг якості IS_{total} – позиція регіону за інтегральним індексом регіону за унікальністю й стійкістю агровиробництва.
- Унікальність IS_{rel} – чи пропонує регіон щось особливе, чи копіює загальну структуру?

- Безпека IS_{abs} – наскільки диверсифікованим є виробництво?
- Вплив IS_{geo} – наскільки вагомою є роль регіону на ринках його спеціалізації?

Блок 3. Продуктове ядро

Аналіз Топ-5 культур, що **визначають обличчя регіону** (відбираються за найвищим LQ та окремо за обсягом виробництва в регіоні). Для кожного продукту наводиться відповідне значення LQ, та параметри, що характеризують роль продукту в національному та регіональному виробництві, модель виробництва тощо.

Блок 4. Порівняльна діагностика ризиків

Аналіз проводиться у розрізі трьох вимірів: регіон загалом, сільськогосподарські підприємства та домогосподарства. Це дозволяє виявити диспропорції, приховані за середніми показниками. Ключові індикатори:

- HHI (Концентрація): Оцінка монополізації ринку (Безпечний: до 1500, Помірний: від 1500 до 2500, Ризикований: понад 2500).
- Залежність від Топ-3: Сумарна частка трьох основних продуктів: > 60% – критична залежність, 45–60% – висока концентрація, < 45% – збалансована структура.

7.4. Системна важливість регіонів (SSI)

Індекс системної важливості визначає внесок кожного регіону у національну продовольчу безпеку. Розрахунок враховує частку регіону у виробництві кожної культури, зважену на значущість цієї культури для країни. **Регіони з високим SSI є критичними для стабільності аграрного сектору – їх втрата або суттєве скорочення виробництва створює системні ризики.**

7.4.1. Критичні системні вузли

У 2024 році п'ять регіонів – Вінницька, Черкаська, Дніпропетровська, Хмельницька та Полтавська області – забезпечили понад третину національного аграрного виробництва. Їхня системна важливість вимірюється не лише обсягом виробництва, але й тим, наскільки унікальною є їхня роль у національному продовольчому балансі.

Системна важливість регіонів

Регіон	SSI	Ключові продукти (% внеску в SSI)	HHI	Обсяг, млрд грн
Вінницька	0.0092	М'ясо птиці (45%), соняшник (11%), кукурудза (10%)	1221	95.5
Черкаська	0.0065	М'ясо птиці (41%), кукурудза (15%), соняшник (12%)	1267	70.8
Дніпропетровська	0.0061	М'ясо птиці (37%), соняшник (26%), пшениця (10%)	1672	68.7
Хмельницька	0.0048	Кукурудза (18%), молоко (14%), пшениця (12%)	1124	69.9
Полтавська	0.0048	Кукурудза (22%), соняшник (18%), пшениця (13%)	1383	70.6

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Вінницька область (SSI=0.0092) є абсолютним системним лідером. Регіон виробляє 9.2% національного обсягу сільськогосподарської продукції, але

його критичність визначається не масштабом, а незамінністю в стратегічних нішах:

- 32% національного виробництва м'яса птиці концентрується у Вінниччині (LQ=3.57)
- 18% виробництва цукрових буряків (LQ=2.17), що зумовлено прив'язкою до потужностей цукрових заводів
- провідна роль у виробництві зерняткових культур, де регіон забезпечує значну частину для внутрішнього споживання та експортного потенціалу

Вразливість Вінниччини полягає не у високій концентрації (HHI=1221, що є помірним показником), а **у критичній залежності національного ринку від цього регіону**. Втрата виробничих потужностей тут не може бути швидко компенсована: птахофабрики вимагають років для відбудови, цукрові заводи прив'язані до зон вирощування буряків, а сади плодоносять лише через 5-7 років після закладання.

Дніпропетровська область (SSI=0.0061) демонструє інший тип системної критичності – вона стала регіоном вимушеної адаптації. Після втрати Херсонщини саме Дніпропетровщина перебрала на себе левову частку баштанництва: якщо у 2021 році регіон забезпечував 7.5% національного виробництва, то у 2024 році – вже 18.2% (LQ зріс з 1.14 до 2.64). Паралельно регіон зберіг потужності у виробництві м'яса птиці (17% національного виробництва) та олійних культур.

Індекс концентрації HHI у Дніпропетровській області зріс до 1672 пунктів, що свідчить про звуження виробничого портфеля та посилення залежності від декількох культур. **Одночасне зростання системної важливості та структурної концентрації створює подвійну вразливість: регіон став критично важливим для країни, але сам став менш стійким до шоків.**

Черкаська область (SSI=0.0065) являє собою приклад моноспеціалізації з високою ефективністю. **Регіон забезпечує 20% національного виробництва м'яса птиці (LQ=3.09), і ця єдина галузь формує основу його системної ролі.** На відміну від Вінниччини, де виробництво птиці поєднується з іншими напрямками, Черкащина демонструє майже абсолютну залежність від промислового птахівництва.

7.4.2. Вразливі системні вузли

Сама по собі висока системна важливість не є гарантією стійкості. Навпаки, **якщо високий внесок регіону у національне виробництво досягається за рахунок екстремальної концентрації на одній-двох культурах (високе значення HHI), формується "вразливий системний вузол"**. Це ситуація, коли регіон стає "too big to fail", але водночас є надзвичайно чутливим до галузевих шоків. Найбільш показовим прикладом є Чернігівська та Кіровоградська області.

Вразливі системні вузли

Регіон	SII	HHI	Домінантна культура	Ризик
Кіровоградська	0.0040	2117	Соняшник (41% SSI)	Високий
Чернігівська	0.0040	2040	Кукурудза (40% SSI)	Високий
Одеська	0.0043	1777	Соняшник (27% SSI)	Помірний

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Чернігівська область, маючи високий SSI завдяки значним валовим зборам зернових, демонструє небезпечно високий рівень концентрації виробництва (HHI > 2000). Аграрна модель регіону базується на монокультурі – кукурудзі, яка займає левову частку у структурі вартості продукції рослинництва. Такий профіль створює суттєві ризики: регіон може демонструвати високу продуктивність у сприятливі роки, але є критично вразливим до несприятливих погодних умов, логістичних проблем або цінових шоків.

Кіровоградська область, як серце "соняшникового поясу", демонструє аналогічну структурну проблему. Висока частка соняшнику у виробничому портфелі забезпечує високу маржинальність, але стратегічно заганяє регіон у пастку виснаження ґрунтів та залежності від роботи олійноекстракційних заводів.

7.5. Географічна концентрація продуктів

Індекс географічної концентрації (IGC) слугує індикатором просторового розподілу регіонального виробництва. У мирний час висока концентрація може розглядатися як позитивний фактор, що дозволяє оптимізувати логістику, розвивати спеціалізовану інфраструктуру та накопичувати галузеві компетенції. Однак в умовах повномасштабного воєнного конфлікту високий IGC перетворюється на стратегічну вразливість: локальні шоки в одному ключовому регіоні здатні паралізувати цілу галузь національної економіки.

7.5.1. Топ-10 продуктів за рівнем концентрації – загалом

Якщо розглядати аграрне виробництво сукупно (господарства населення та с.-г. підприємства разом), ситуація з географічною концентрацією виглядає достатньо збалансованою – до зони критичного ризику (IGC>0.2) потрапляє лише виноград. При цьому втрата Одеської області означала б втрату майже 60% національного виноградарства.

М'ясо птиці, попри IGC = 0.195, становить особливий випадок: це не географічна специфіка (як виноград), а результат промислової концентрації. Три "умовні" птахофабрики в трьох областях визначають національне виробництво.

До зони помірної концентрації (0.1<IGC<0.2) потрапили всього 3 продукти: горох, кози та вівці та цукрові буряки. Тобто переважна більшість с.-г. продуктів, що виробляються в Україні, за рівнем географічної концентрації розподілені достатньо рівномірно.

Продукти з найвищою географічною концентрацією загалом (2024)

Продукт	IGC	Регіон-лідер	Частка лідера	CR3
Виноград	0.391	Одеська	59.9%	84.4%
М'ясо птиці	0.195	Вінницька	32.9%	71.8%
Горох	0.149	Одеська	31.7%	55.8%
Кози та вівці	0.125	Закарпатська	27.7%	53.3%
Цукрові буряки	0.121	Вінницька	20.0%	51.2%
Баштанні	0.097	Дніпропетровська	17.5%	42.9%
Зерняткові	0.092	Чернівецька	17.6%	43.3%
Ячмінь	0.086	Одеська	20.9%	38.0%
Яйця	0.085	Київська	21.6%	34.8%
Соняшник	0.075	Кіровоградська	12.5%	34.0%

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

7.5.2. Топ-10 продуктів за рівнем концентрації – підприємства

На відміну від сукупного виробництва, географічна концентрація у комерційному сегменті (сільськогосподарські підприємства) може формувати принципово іншу картину. **Через високу індустріалізацію та просторову нерівномірність розміщення великих виробничих потужностей саме підприємства створюють значно вищі рівні концентрації в окремих ринкових нішах**. Тут домінування одного чи кількох регіонів не є наслідком природних факторів, як у випадку винограду чи баштанних, а також результатом кластеризації капіталомісткого виробництва – птахівництва, свинарства, цукроварства тощо. Саме тому перелік культур із найбільшою концентрацією серед підприємств потребує окремої уваги, який подано у цьому розділі.

Продукти з найвищою географічною концентрацією в сільськогосподарських підприємствах (2024)

Продукт	IGC	Регіон-лідер	Частка лідера	LQ
Горіхоплідні	0.588	Вінницька	74.7%	7.33
Виноград	0.489	Одеська	56.1%	11.09
Кози та вівці	0.230	Київська	45.0%	6.57
М'ясо птиці	0.223	Вінницька	35.4%	3.47
Баштанні	0.213	Одеська	39.9%	7.90
Овочі	0.206	Миколаївська	40.2%	9.76
Яйця	0.175	Київська	36.9%	5.38
Картопля	0.166	Львівська	31.0%	7.43
Горох	0.155	Одеська	32.6%	6.45
Кісточкові	0.140	Вінницька	20.9%	2.05

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Комерційний сегмент демонструє значно вищу географічну концентрацію, ніж сукупне виробництво. **До "червоної зони" (IGC>0.2) тут потрапляють одразу 6 культур, що в рази більше, ніж у загальному виробництві.**

Горіхоплідні культури – абсолютний лідер за концентрацією (IGC=0.588), при цьому 74.7% виробництва припадає на Вінницьку область. Коефіцієнт спеціалізації (LQ=7.33) також підтверджує надвисоку спеціалізацію підприємств.

Виноград зберігає другу позицію (IGC=0.489), але вже не через природний фактор, а через комерціалізовані насадження, які зосереджені в Одеській області (56.1%).

М'ясо птиці (IGC=0.223) підтверджує критичну залежність від великих промислових комплексів. Вінницька область формує 35.4% національного виробництва.

7.5.3. Зона розподіленого ризику: продукти з IGC<0.10

На противагу висококонцентрованим індустріям, **ряд продуктів демонструє високу просторову розподіленість (IGC<0.10), що формує природний механізм стійкості.**

На відміну від високо концентрованих галузей, жоден із регіонів не контролює критичної частки ринку, а значення IGC тримаються на рівні 0.05-0.07 як у сукупному виробництві, так і в комерційному сегменті.

Наприклад, молоко має IGC=0.056 у цілому та 0.084 у підприємствах; ВРХ — відповідно 0.059 та 0.081; свині – 0.068 та 0.086; пшениця – 0.061 та 0.064.

Просторова диверсифікація цих сегментів дозволила компенсувати втрати, пов'язані з окупацією частини територій у 2022–2024 роках.

Продукти з найнижчою географічною концентрацією в цілому та в сільськогосподарських підприємствах (2024)

Продукт	Загалом		Комерційний сегмент	
	IGC	Регіон-лідер	IGC	Регіон-лідер
Молоко	0.056	Полтавська	0.084	Полтавська
Овочі	0.056	Київська	0.206	Миколаївська
Ягоди культурні	0.057	Київська	0.103	Волинська
ВРХ	0.059	Закарпатська	0.081	Полтавська
Картопля	0.059	Львівська	0.166	Львівська
Пшениця	0.061	Одеська	0.064	Одеська
Ріпак	0.063	Вінницька	0.063	Вінницька
Мед	0.064	Хмельницька	0.091	Полтавська
Свині	0.068	Київська	0.086	Київська
Соя	0.071	Хмельницька	0.072	Хмельницька
Кукурудза	0.073	Чернігівська	0.082	Чернігівська
Соняшник	0.075	Кіровоградська	0.073	Дніпропетровська
Молоко	0.056	Полтавська	0.084	Полтавська
Овочі	0.056	Київська	0.206	Миколаївська

Джерело: дані ДССУ, власні розрахунки

Водночас у комерційному сегменті окремі продукти демонструють помітно вищі рівні концентрації, ніж у сукупному виробництві, що відображає індустріальну природу їхнього вирощування. Найбільший розрив спостерігається в овочах (0.056 загалом проти 0.206 у підприємствах) та картоплі (0.059 проти 0.166), де вагомий вплив мають кілька великих господарств, що зосереджені у конкретних областях.

Узагальнюючи, «зона розподіленого ризику» формується передусім за рахунок продуктів масового виробництва, які мають широку географію та не залежать від окремих територіальних кластерів, хоча у промисловому сегменті окремі позиції демонструють тенденції до локального укрупнення.

7.6. Інтегральна оцінка якості спеціалізації

Інтегральний індекс спеціалізації (IS_{total}) поєднує три виміри: унікальність профілю (IS_{rel}), диверсифікацію виробництва (IS_{abs}) та географічну значущість (IS_{geo}). Високий IS_{total} свідчить про наявність у регіоні сильних конкурентних переваг у декількох галузях одночасно, без скочування у небезпечну монокультуру

Таблиця: Рейтинг якості спеціалізації

Ранг	Регіон	IS_total	Обсяг, млрд грн	Тип регіону
1	Закарпатська	0.563	14.0	Унікальна Ніша
2	Одеська	0.551	55.6	Агресивний Експортер
3	Вінницька	0.508	95.5	Національний лідер
4	Чернівецька	0.501	18.7	Унікальна Ніша
5	Львівська	0.445	49.7	Системний Виробник
6	Київська	0.434	66.6	Системний Виробник
7	Ів.-Франківська	0.424	25.5	Локальний Баланс
8	Хмельницька	0.410	69.9	Системний Виробник
…	…	…	…	…

Ранг	Регіон	IS_total	Обсяг, млрд грн	Тип регіону
20	Сумська	0.255	45.0	Валовий Виробник
21	Чернігівська	0.229	59.3	Валовий Виробник
22	Кіровоградська	0.222	57.5	Валовий Виробник
23	Харківська	0.211	45.9	Валовий Виробник
24	Запорізька	0.159	7.4	Депресивна Зона

Джерело: Власні розрахунки на даних ДССУ

Результати рейтингу демонструють принципово важливий висновок**: лідерство за якістю спеціалізації в аграрному секторі не обов'язково корелює з валовими обсягами виробництва**. Закарпатська область, формуючи трохи більше 1% від національного виробництва, посідає перше місце завдяки унікальній спеціалізації на вівчарстві/козівництві (LQ=20.55), винограді (LQ=10.17) та високій диверсифікації продуктового портфеля (IS_{abs}=0.967) – регіон виробляє 12 культур з LQ>1.5.

Водночас, **Вінницька область демонструє баланс між масштабом та якістю** – третя позиція в рейтингу підтверджується максимальним показником географічного впливу (IS_{geo}=1.000), що відображає критичну роль регіону у виробництві цукрових буряків, м'яса птиці та ріпаку тощо. Саме такі регіони формують хребет продовольчої безпеки країни.

Одеська область демонструє альтернативну стратегію. Обсяг виробництва помірний (55.6 млрд грн, 7-ме місце), але IS_{total}= 0.551 (2 місце). Регіон поєднує:

- Високу спеціалізацію на винограді (60% національного виробництва)
- Потужну роль у зерновому експорті
- Унікальну позицію у виробництві гороху, ячменю та баштанних

Але ця модель крихка: HHI=1777 (висока концентрація) означає, що втрата декількох ключових галузей паралізує регіон. **Одеса одночасно системно важлива і структурно вразлива.**

Запорізька область (IS_{total}=0,16) опинилася на дні рейтингу. Причина, насамперед, у воєнних втратах (обсяг впав на 86%), яка спровокувала деградацію структури:

- HHI зріс до 2766 – екстремальна концентрація
- Майже повна залежність від соняшнику
- IS_{abs}=0.10 – мінімальна диверсифікація серед усіх регіонів

Харківська, Кіровоградська, Чернігівська області формують групу монокультурних регіонів Лісостепу та Степу. IS_{total} у діапазоні 0.21–0.23, HHI>2000. Ці регіони ефективні у виробництві 1–2 культур (кукурудза, соняшник), але не мають запасу адаптивності. Локальна посуха або втрата ринків збуту означає колапс без альтернатив.

Аналіз даних 2024 року ілюструє певний "парадокс масштабу": регіони-лідери за валовим обсягом виробництва (Полтавська, Кіровоградська) часто поступаються за якістю спеціалізації (IS_{total}) меншим регіонам (Львівська, Тернопільська). Причина криється у структурній вразливості "великих": їхні основні обсяги базуються на 2-3 експортних продуктах. У мирний час це генерує стабільні доходи, але у кризовий період відсутність глибокої диверсифікації робить їхні аграрні економіки менш адаптивними та більш ризикованими, ніж багато-секторальні моделі західних

областей, де менший вал компенсується стабільністю та вищою доданою вартістю на одиницю площі.

8. Регіональна спеціалізація аграрного сектору України в контексті євроінтеграції

Повномасштабна військова агресія накладається на контекст прискореної євроінтеграції України. Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, що передбачає майбутню адаптацію до Спільної аграрної політики (САП) – найбільш дорогого та складного політичного інструменту ЄС, що займає близько третини загального бюджету Євросоюзу.

Структурні трансформації, описані в попередніх розділах (поглиблення спеціалізації степових регіонів, диверсифікація західних областей, міграція нішевих культур), не є нейтральними з точки зору майбутньої інтеграції.

САП 2023-2027 будується навколо десяти ключових цілей, до яких входять забезпечення справедливого доходу фермерів, посилення конкурентоспроможності, дія щодо зміни (11) клімату та охорона довкілля. Однак фундаментальна філософія САП істотно відрізняється від поточної моделі українського агросектору.

8.1. Різниця в моделях виробництва

Україна за останні 20 років еволюціонувала в напрямку максимізації експортних доходів. Дані з Розділу 4 засвідчують, що 9 з 23 регіонів України у 2024 році мали вузьку спеціалізацію (1-3 високих показники відносної спеціалізації) з індексом Герфіндаля-Гіршмана HHI > 2000, зосереджену переважно на експортних продуктах (кукурудза, соняшник (олія), пшениця, ріпак).

Натомість САП наголошує на багатофункціональності сільського господарства, яке має одночасно забезпечувати продовольчу безпеку, заходи щодо клімату, збереження ландшафтів і біорізноманіття, зайнятість у сільських територіях та добробут тварин. Екосхеми САП 2023-2027 займають 25% від прямих платежів фермерам і вимагають запровадження ротації культур та органічного землеробства. **Монокультурні регіони України фізично не зможуть виконати ці вимоги без істотної перебудови виробничих систем.**

Аналіз географічної концентрації з Розділу 4.3 показує, що базові культури (пшениця, кукурудза, соняшник) розподілені відносно рівномірно по території (IGC < 0.10), однак це досягнуто через інтенсифікацію на кожному гектарі. САП вимагає виділення 10% орної землі під непродуктивні елементи (захисні смуги, водойми) (11). Українські виробники оптимізовані для максимального виходу продукції, а не для надання екосистемних послуг.

8.2. Концентрація та відповідність вимогам САП

САП 2023-2027 активно просуває диверсифікацію сільськогосподарських культур через екосхеми та програми агроекологічної та кліматичної підтримки (AEKM). Дослідження показують (12), що диверсифіковані системи (змішане вирощування, сівозміна з бобовими культурами) забезпечують:

- зниження використання пестицидів на 30-50%
- підвищення стійкості до погодних стресів
- покращення якості ґрунтів через азотфіксацію

Однак дані з Розділу 4.2 засвідчують, що HHI для сільськогосподарських підприємств зріс з 1689 (2010) до 2296 (2021). **Комерційний сектор звужує портфель виробництва саме в той момент, коли САП вимагає його розширення.**

8.3. Асиметричний вплив САП на регіональні типи України

Матрична типологія з Розділу 7 виділяє декілька архетипів регіонів. Однак їхня спроможність адаптуватися до САП радикально різниться.

Національні лідери: тиск на конкурентні переваги

Вінниччина (IS_total=0.508 у типології Розділу 7) має найвищий системний вплив завдяки великим обсягам та балансу між спеціалізацією та диверсифікацією. Однак деталі є критичними. Насамперед, це високі показники спеціалізації для м'яса птиці (LQ=3.573) та цукрового буряку (LQ=2.26) при більш ніж 90% концентрації виробництва в комерційному сегменті.

Промислове виробництво птиці отримує мінімальну підтримку від САП через екологічні обмеження. САП просуває екстенсивні системи розведення, тоді як Вінниччина спеціалізується на інтенсивних системах. Цукровий сектор України прив'язаний до заводів, що створює ефект залежності. САП скоротив підтримку цукру після реформи 2006 року, стимулюючи переорієнтацію виробників. Тож внаслідок такої спеціалізації Вінниччина ризикує залишитися без частини підтримки.

«Зелений» бар'єр: ризики для монокультурних регіонів

Одеська область демонструє профіль «агресивного експортера» з коефіцієнтами локалізації для ячменю LQ=3.291 та ріпаку LQ=2.132. Основний обсяг продукції спрямовується на експорт завдяки логістичній близькості до портів Чорного моря.

САП 2023-2027 інтегрує Європейський зелений курс, що включає:

- Стратегію «Від ферми до столу»: скорочення пестицидів на 50%, добрив на 20% до 2030 року
- Стратегію щодо біорізноманіття 2030: виділення 10% орної землі під елементи з високою біорізноманітністю
- Кліматичне законодавство: схеми вуглецевого землеробства

Одеська область, орієнтована на максимальний вихід ячменю, пшениці та ріпаку, не має інструментів для переходу без падіння доходів.

Загалом регіони з високою концентрацією монокультур (Чернігівська область – кукурудза, Кіровоградська – соняшник та інші) стикаються з ризиком невідповідності вимогам ЄС щодо сівозміни та збереження біорізноманіття.

Перевага західного макрорегіону

За показниками спеціалізації та концентрації західні регіони типу «Унікальна Ніша» та «Локальний Баланс» (Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, області) мають структуру землекористування, більш наближену до східноєвропейських членів ЄС (Польща, Румунія). Це робить їх природними бенефіціарами програм розвитку сільських територій (Pillar II), орієнтованих на диверсифікацію, органічне виробництво та підтримку зайнятості.

Політика згуртованості

Доступ до Політики згуртованості ЄС вимагає від регіонів наявності Стратегій розумної спеціалізації (RIS3).

- Регіони, що покладаються виключно на валовий обсяг сировини («Валові виробники»), матимуть труднощі з обґрунтуванням «розумної спеціалізації». Сировинна модель не вважається інноваційною в розумінні ЄС.
- Водночас високий інтегральний індекс таких регіонів як Вінницька (агрофуд кластери) та Закарпатська (еко-туризм та нішеві продукти) потенційно робить їх ідеальними кандидатами для залучення європейських інвестицій у регіональний розвиток.

9. Висновки як орієнтири для національної політики

Інтегральний аналіз дозволяє сформулювати кілька фундаментальних висновків щодо структурних трансформацій аграрного сектору та необхідних напрямів державної політики.

A. Війна спровокувала поляризацію регіональної моделі

Замість збалансованої структури, спостерігається системне регіональне розшарування, яке умовно можна розділити на три групи:

- Вінницька, Львівська, Київська, Хмельницька області – регіони з високою диверсифікацією та системною важливістю, що забезпечують продовольчу безпеку.
- Дніпропетровська, Полтавська, Черкаська області – регіони, що активно нарощують виробництво для заповнення втрат Півдня та Сходу.
- Херсонська, Запорізька, Харківська, Луганська, Донецька області та частини інших областей, наближені до зони бойових дій – регіони з критичною втратою виробничого потенціалу.

B. Масштаб не гарантує якості, а унікальність не компенсує вразливості

Результати рейтингу спростовують два поширені стереотипи:

- Великі обсяги виробництва не завжди відповідають якісній ефективності (Кіровоградська, Чернігівська області – топ-10 за обсягами, але 21-22 місця за якістю спеціалізації).
- Унікальна спеціалізація без диверсифікації створює вразливість (Одеська область – 2-ге місце в рейтингу, але помірний ризик через концентрацію).

C. Західний макрорегіон трансформується в стратегічний центр

Львівська, Тернопільська, Рівненська, Івано-Франківська, Волинська області демонструють найвищі темпи зростання системної важливості (+39-52%). Це не тимчасовий ефект релокації, а довгострокова реконфігурація – регіони нарощують потужності у тваринництві, переробці та нішевих культурах, формуючи новий баланс "Центр – Захід" замість довоєнної моделі "Південь – Центр".

D. Поява "Депресивних Зон" сигналізує про необхідність цільової підтримки

Запорізька область стала першим регіоном категорії "Депресивна Зона" – поєднання низької унікальності, високої концентрації та мінімального впливу на національні ринки.

Виявлені структурні зрушення вимагають диференційованого підходу до регіональної аграрної політики. Загальносистемні пріоритети:

1. **Перехід від підтримки обсягів до підтримки стійкості** – критерії державних програм мають враховувати не лише валове виробництво, а й рівень диверсифікації та стійкість до шоків.
2. **Регіональна диференціація замість універсальних підходів** – інструменти підтримки мають відповідати типу регіону та його ролі в національній системі. Гармонізація з регіональною політикою ЄС також вимагатиме застосування диференційованих стратегій:
   - **Для «Системних Виробників» (Центр, Схід)** пріоритетом може стати адаптація до екологічних стандартів та розвиток глибинної переробки. Державна підтримка повинна фокусуватися на технологічній модернізації для відповідності регламентам ЄС, а не на прямих дотаціях.
   - **Для «Нішевих гравців» та Західного макрорегіону** стратегія може базуватися на інструментах Smart Specialization та розвитку сільських територій (Pillar II).
   - **Інституційна спроможність** – критичним стає навчання регіональних адміністрацій роботі з європейськими структурними фондами. Здатність регіону сформулювати та захистити проект розвитку стає не менш важливим активом, ніж родючість ґрунтів.
3. **Стимулювання розвитку повного ланцюга доданої вартості** – пріоритет регіонам, що формують повний цикл "виробництво – переробка – збут", а не лише сировинну базу.

Інтегральна методологія оцінки регіональної спеціалізації, запропонована в дослідженні, також може стати інструментом для формування доказової аграрної політики, що враховує не лише валові обсяги, а й якість, стійкість та системну важливість кожного регіону в забезпеченні продовольчої та економічної безпеки України.

Додаток №1 Методологічні засади визначення регіональної спеціалізації

ВИЗНАЧЕННЯ ВІДНОСНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Базовим інструментом для оцінки відносної спеціалізації вважається **коефіцієнт локалізації (Location Quotient, LQ),** який розраховується за формулою:

$$LQ_{ir} = \frac{X_{ir}/X_r}{X_i/X}$$

де:

X_{ir} – обсяг виробництва продукції i в регіоні r

X_r – загальний обсяг сільськогосподарського виробництва регіону r

X_i – обсяг виробництва продукції i по країні

X – загальний обсяг сільськогосподарського виробництва країни

Таблиця інтерпретації коефіцієнт локалізації (LQ)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
LQ > 2.0	лідерство – висока спеціалізація на виробництві даного продукту
1.30 - 2.00	висока – галузь важлива для регіону
0.90 - 1.30	збалансоване – відповідає національній структурі
0.60 - 0.90	слабка – нижче середнього, але присутня
LQ < 0.60	мінімальне – галузь не характерна для регіону

Ця методика дозволяє побудувати "профіль спеціалізації" для кожного регіону, ідентифікувавши його ключові галузі спеціалізації.

Для узагальненої оцінки того, наскільки структура економіки регіону відрізняється від національної, в рамках цього дослідження використовується коефіцієнт спеціалізації (**Coefficient of Specialization, CS**):

$$CS_r = \frac{1}{2}\sum_{i=1}^{n}\left|\frac{X_{ir}}{X_r} - \frac{X_i}{X}\right|$$

де всі змінні визначені аналогічно до попередньої формули.

Коефіцієнт спеціалізації може приймати значення від 0 до 1.

Таблиця інтерпретації коефіцієнта спеціалізації (CS)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
CS=0	структура регіону повністю ідентична національній
CS=1	повна спеціалізація на одній галузі, відсутній у інших регіонах

ВИЗНАЧЕННЯ АБСОЛЮТНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (ДИВЕРСИФІКАЦІЇ)

Найпоширенішим показником концентрації виробництва є **Індекс Герфіндаля-Гіршмана**:

$$HHI_r = \sum_{i=1}^{n} s_{ir}^2$$

де:

s_{ir} – частка продукції i у загальному обсязі виробництва регіону r.

Індекс може приймати значення від 0 до 1 (або від 0 до 10 000 при множенні на 10 000 – найбільш традиційний підхід, який також застосовується в рамках цього дослідження).

Таблиця інтерпретації Індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
$HHI < 1500$	низька концентрація, високий рівень диверсифікації
$1500 \leq HHI \leq 2500$	середня концентрація
$HHI > 2500$	висока концентрація, вузька спеціалізація

Індекс Герфіндаля-Гіршмана надає більшу вагу великим часткам через квадратування, тому він особливо чутливий до присутності домінуючих галузей. З точки зору практичного застосування **HHI дозволяє ідентифікувати регіони з вузькою спеціалізацією, які потенційно вразливі до галузевих шоків** (погодних умов, зміни цін на окремі культури, епідемій тварин тощо).

Індекс ентропії Шеннона є альтернативним показником диверсифікації:

$$H_r = -\sum_{i=1}^{n} s_{ir} \ln(s_{ir})$$

На відміну від HHI, індекс ентропії є **прямою мірою диверсифікації**:

$H = 0$ – повна концентрація (регіон виробляє лише один продукт)

$H = \ln(n)$ – максимальна диверсифікація (всі продукти мають рівні частки)

Індекс ентропії Шеннона менш чутливий до великих часток, ніж HHI, і надає більшу вагу рідкісним галузям.

Для комплексної оцінки диверсифікації було застосовано **Коефіцієнт варіації** розрахованих коефіцієнтів локалізації:

$$CV_r = \frac{\sigma_{LQ}}{\overline{LQ}} \times 100\%$$

де:

σ_{LQ} – стандартне відхилення коефіцієнтів локалізації всіх галузей регіону

$\overline{LQ}$ – середнє значення коефіцієнтів локалізації

ВИЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ

Базовим показником є **рівень географічної концентрації** для кожного виду продукції:

$$IGCj = \Sigma\left(R_{rj}\right)^2$$

де:

R_{rj} – частка регіону i у національному виробництві продукту j

Таблиця інтерпретації рівня географічної концентрації (IGC)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
$IGC > 0.2$	критична концентрація виробництва
$0.1 < \text{IGC} \leq 0.2$	помірна концентрація
$IGC \leq 0.1$	рівномірний розподіл виробництва

Для швидкої оцінки рівня концентрації також були розраховані **Індекси концентрації CR (Concentration Ratio)**:

$CR3$ – сумарна частка трьох найбільших регіонів-виробників

$CR5$ – сумарна частка п'яти найбільших регіонів-виробників

Таблиця інтерпретації Індексу концентрації (CR)

Значення коефіцієнта	Інтерпретація
$\text{CR3} > 60\%$ або $\text{CR5} > 75\%$	висока географічна концентрація
$40\% < CR3 \leq 60\%$ або $55\% < CR5 \leq 75\%$	помірна концентрація
$CR3 \leq 40\%$ або $CR5 \leq 55\%$	низька концентрація

Додаток №2 Методологія визначення індексів спеціалізації регіонів

A. Принципи побудови інтегрованої системи

Оскільки для розрахунку інтегрального індексу використовується мультиплікативна модель, наявність нульових значень є неприпустимою, оскільки це призводить до обнуління загального рейтингу регіону. Тому, замість класичної нормалізації [0; 1], застосовується нормалізація з масштабуванням до безпечного діапазону [floor; 1.0].

Алгоритм розрахунку:

(а) Розраховується класичне нормалізоване значення (X_{norm}) методом мін-макс:

$$X_{norm} = \frac{X - X_{min}}{X_{max} - X_{min}}$$

де:

X – фактичне значення показника

X_{min}– мінімальне значення показника по всіх регіонах

X_{max}– максимальне значення показника по всіх регіонах

(б) Застосовується масштабування з урахуванням порогового значення ($floor$):

$$X_{scaled} = X_{norm} \times (1 - floor) + floor$$

Параметри масштабування:

для IS_{rel} – 0.05

для IS_{geo} – 0.09

для IS_{abs} – 0.10

де:

IS_{rel} – індекс відносної спеціалізації (унікальність)

IS_{abs} – індекс абсолютної спеціалізації (диверсифікація/безпека)

IS_{geo} – індекс географічної інтеграції (масштаб впливу)

Цей підхід дозволяє зберегти ієрархію регіонів, але уникає математичних аномалій для регіонів-аутсайдерів.

B. Індекс відносної спеціалізації

Індекс відносної спеціалізації IS_{rel} **відображає силу порівняльних переваг регіону щодо виробництва окремих продуктів** у порівнянні зі структурою виробництва країни.

Компоненти індексу

Середнє значення коефіцієнтів локалізації (LQ_avg)

$$LQ_{avg} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} LQ_i \quad \text{для всіх } LQ_i \geq 1$$

де:

n– кількість продуктів з LQ ≥ 1

Показник спеціалізації топ-3 продуктів (LQ_top3)

$$LQ_{top3} = \frac{1}{3}\sum_{k=1}^{3} LQ_k^{sorted}$$

де:

LQ_k^{sorted}– коефіцієнти локалізації, відсортовані за спаданням

Коефіцієнт спеціалізації (CS)

Використовується значення CS, розраховане в розділі 3.1.

Формула розрахунку

$$IS_{rel} = w_1 \cdot LQ_{avg}^{norm} + w_2 \cdot LQ_{top3}^{norm} + w_3 \cdot CS^{norm}$$

де ваги:

$w_1 = 0.4$ вага середньої спеціалізації

$w_2 = 0.4$ вага топової спеціалізації

$w_3 = 0.2$ вага структурного відхилення

С. Індекс диверсифікації виробничого портфеля

Індекс диверсифікації виробничого портфеля IS_{abs} **узагальнює внутрішню структуру виробничого портфеля регіону**, враховуючи ступінь концентрації та диверсифікації.

Компоненти індексу

Індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI)

Використовується нормалізоване значення HHI.

Індекс ентропії Шеннона

$$H_r = -\sum_{i=1}^{n} s_{ir} \ln(s_{ir})$$

де:

s_i– частка і-го продукту в структурі виробництва регіону

Формула розрахунку

$$IS_{abs} = w_1 \cdot (1 - HHI^{norm}) + w_2 \cdot ({H_r}^{norm})$$

де ваги:

$w_1 = 0.6$ вага загальної диверсифікації

$w_2 = 0.4$ вага прямої міри диверсифікації

Таблиця інтерпретації Індексу диверсифікації IS_{abs}

Значення індексу	Інтерпретація
$IS_{abs} > 0.70$	високо диверсифікована структура, низькі ризики
$0.50 < IS_{abs} \leq 0.70$	збалансована структура з помірною концентрацією
$0.30 < IS_{abs} \leq 0.50$	концентроване виробництво, підвищені ризики
$IS_{abs} \leq 0.30$	критична концентрація, висока вразливість

D. Індекс географічної концентрації

Індекс IS_{geo} оцінює реальний вплив регіону на національний ринок. Він винагороджує регіони, які роблять вагомий внесок у виробництво стратегічно важливих та конкурентних продуктів.

Методика розрахунку

Розрахунок проводиться по всіх культурах регіону (незалежно від LQ), оскільки навіть неспеціалізовані галузі у сумі можуть формувати значний валовий вплив.

Формула розрахунку

$$IS_{geo}^{raw} = \sum_{j=1}^{n} \left(w_j \times R_{rj} \times \left(1 - IGC_j\right) \right)$$

де:

w_j – вага продукту j в національній економіці (частка продукту у валовому виробництві країни). Цей множник враховує масштаб ринку.

R_{rj} – ринкова влада регіону r (його частка у національному виробництві продукту j).

$\left(1 - IGC_j\right)$ – фактор конкурентоспроможності. Регіон отримує більше балів, якщо він є лідером на конкурентному ринку, і менше, якщо ринок монополізований.

Отримане значення нормалізується та масштабується в діапазон [0.09; 1.0].

E. Інтегральний індекс спеціалізації

Загальний індекс IS_{total} інтегрує три аналітичні виміри, забезпечуючи збалансовану оцінку порівняльних переваг, внутрішньої стійкості та системних ризиків.

Формула розрахунку

$$IS_{total} = \sqrt[3]{IS_{rel} \times IS_{abs} \times IS_{geo}}$$

де ваги:

IS_{rel} – індекс відносної спеціалізації (унікальність)

IS_{abs} – індекс абсолютної спеціалізації (диверсифікація/безпека)

IS_{geo} – індекс географічної інтеграції (масштаб впливу)

Значення індексу формує загальний рейтинг, але не використовується для прямого визначення типу регіону. **Для типологізації використовується матричний підхід.**

F. Індекс системної важливості регіону

Індекс SSI вимірює системну важливість регіону для країни і має розглядатися окремо. На відміну від IS_{geo} (який винагороджує за диверсифікацію виробництва), SSI показує внесок регіону в критичні продукти.

Формула розрахунку

$$SSI = \sum_{j=1}^{n} \left(w_j \times R_{ij} \times IGC_j \right)$$

де:

w_j – вага продукту j в національній економіці

R_{ij} – частка регіону i у національному виробництві продукту j

IGC_j – рівень географічної концентрації продукту j

G. Матрична типологія регіонів

Замість лінійного ранжування ("Лідер" – "Аутсайдер") впроваджено матричну класифікацію, що базується на комбінації рівнів трьох субіндексів.

Використовуються порогові значення:

Високий вплив $IS_{geo} \geq 0.40$

Висока унікальність $IS_{rel} \geq 0.40$

Висока безпека/баланс $IS_{abs} \geq 0.60$

Це дозволяє виділити 8 умовних архетипів регіонів, розділених на дві групи за масштабом впливу.

Група 1: Системні гравці (<u>High Geo Influence</u>):
Регіони, що формують продовольчу безпеку країни

Тип регіону	**Характеристики** IS_{rel} / IS_{abs}	**Опис**
Національний Лідер	High / High	Ідеальний баланс: великий обсяг, чітка спеціалізація та диверсифікований портфель.
Системний Виробник	Low / High	Забезпечує великий вал продукції, має безпечну структуру, але без унікальної ніші.
Агресивний Експортер	High / Low	Великий обсяг та сильна спеціалізація, але залежність від 1-2 монокультур (низька безпека).
Валовий Виробник	Low / Low	Сировинна база: великі обсяги за рахунок масштабу, але структура незбалансована.

Група 2: Нішеві та локальні гравці (<u>Low Geo Influence</u>):
Регіони з меншим валовим внеском, але важливою роллю

Тип регіону	**Характеристика** IS_{rel} / IS_{abs}	**Опис**
Унікальна Ніша	High / High	Ефективна модель малого масштабу: унікальні продукти, безпечна структура.
Вузький Спеціаліст	High / Low	Моно-регіон: економіка залежить від вузької групи специфічних продуктів. Висока вразливість.
Локальний Баланс	Low / High	Самозабезпечення: виробництво орієнтоване на внутрішні потреби, стійке до криз.
Депресивна Зона	Low / Low	Аутсайдер: відсутність обсягів, унікальності та ефективної структури. Потребує стратегічних змін.

Додаток №3 Матриці лідерства: позиції регіонів

Матриця лідерства: позиції регіонів за обсягами виробництва основних продуктів в 2024 році

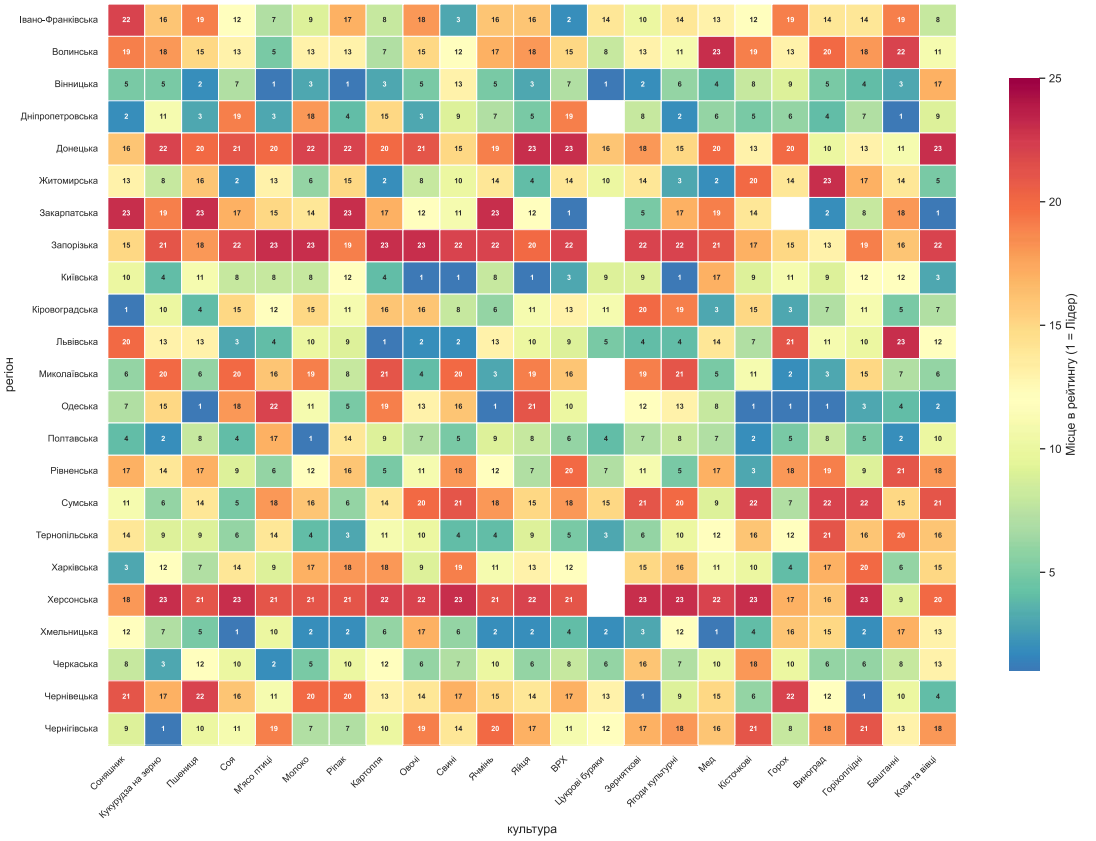

Матриця лідерства: позиції регіонів за обсягами виробництва основних продуктів в 2021 році

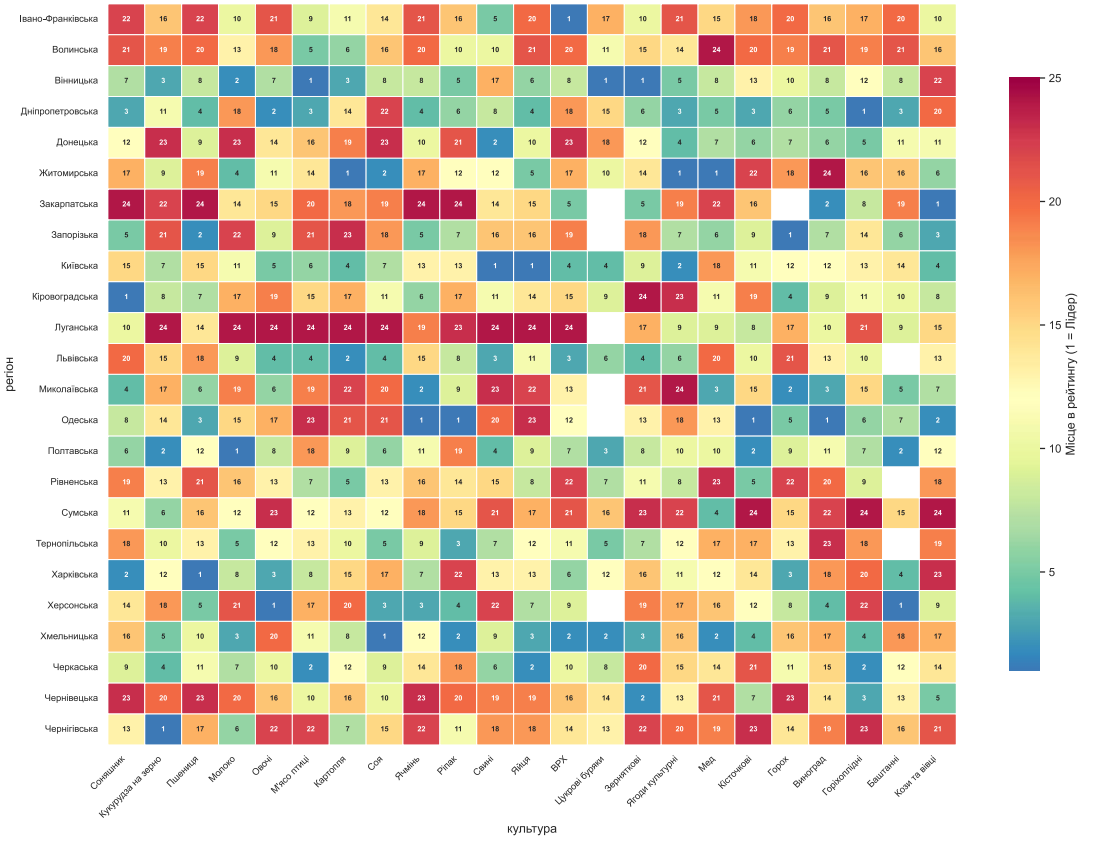

Додаток №4 Детальні карти спеціалізації регіонів

Карта спеціалізації регіонів в 2024 році

(значення >1 вказують на спеціалізацію)

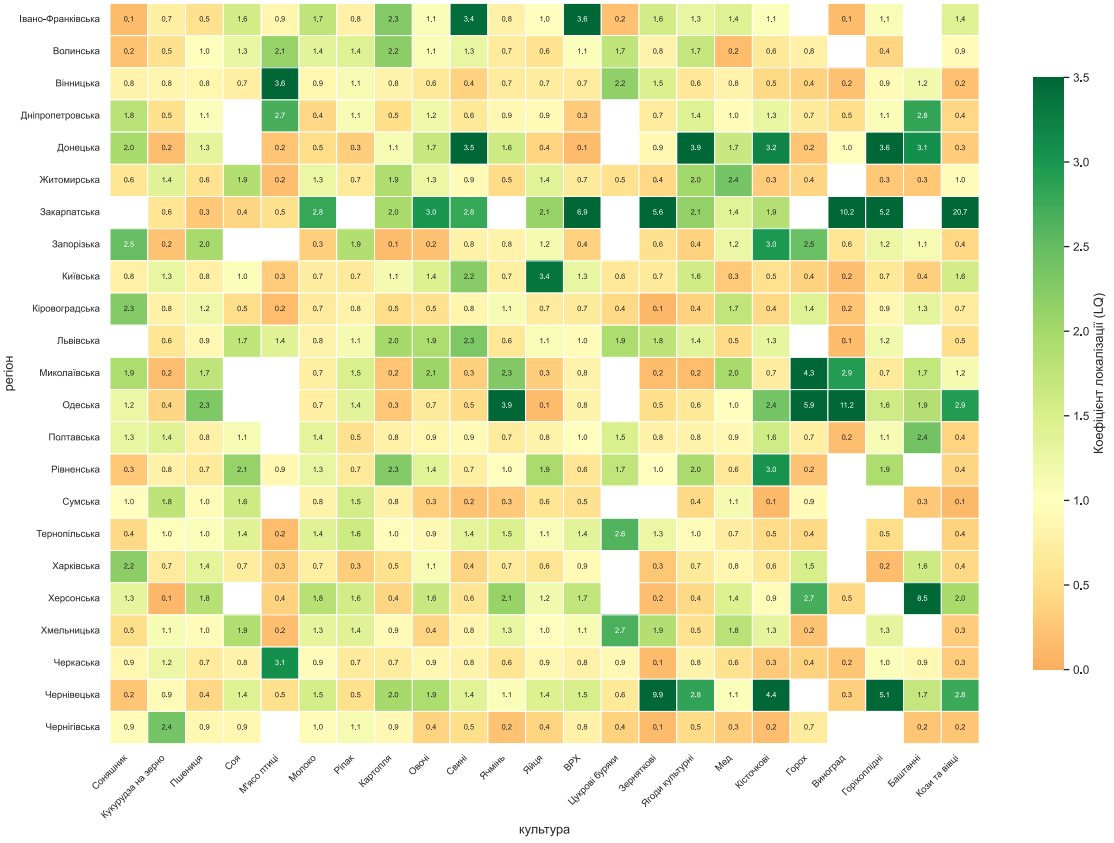

Карта спеціалізації регіонів в 2021 році

(значення >1 вказують на спеціалізацію)

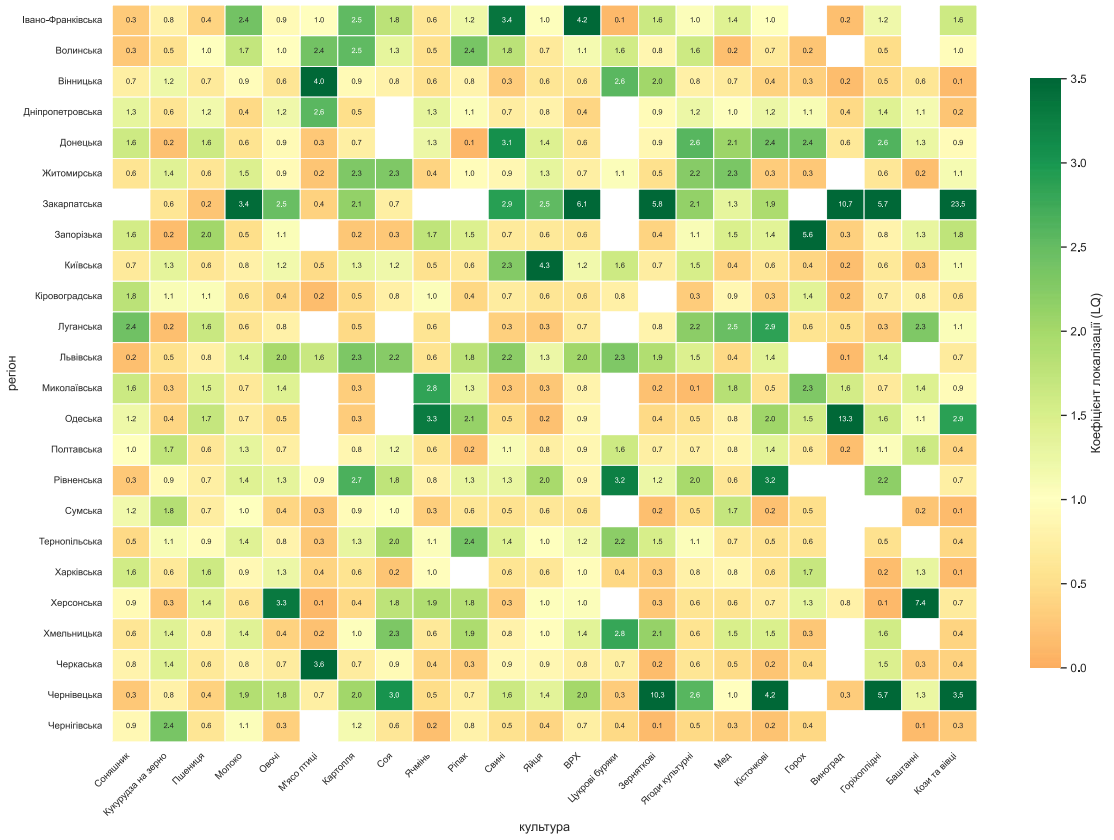

Додаток №5 Матриці за типами виробничих моделей

Матриця виробничої моделі в 2024 році

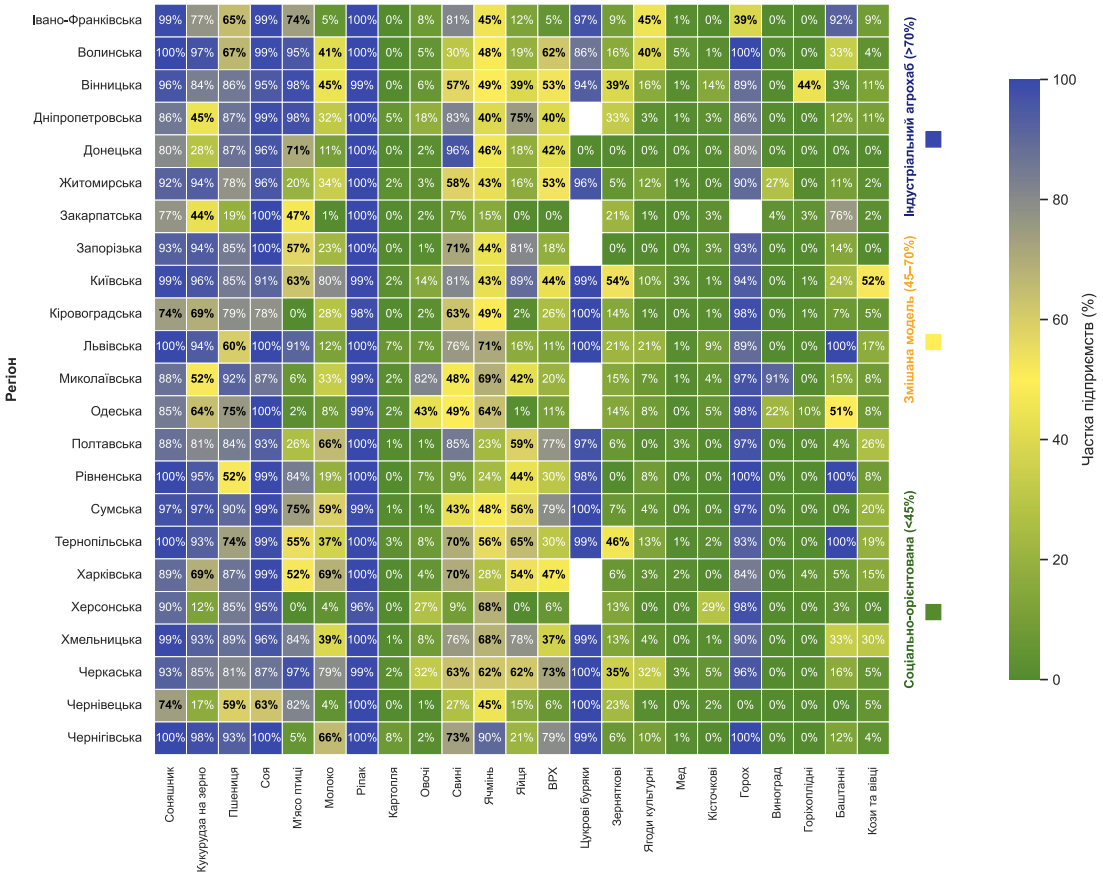

Матриця виробничої моделі в 2021 році

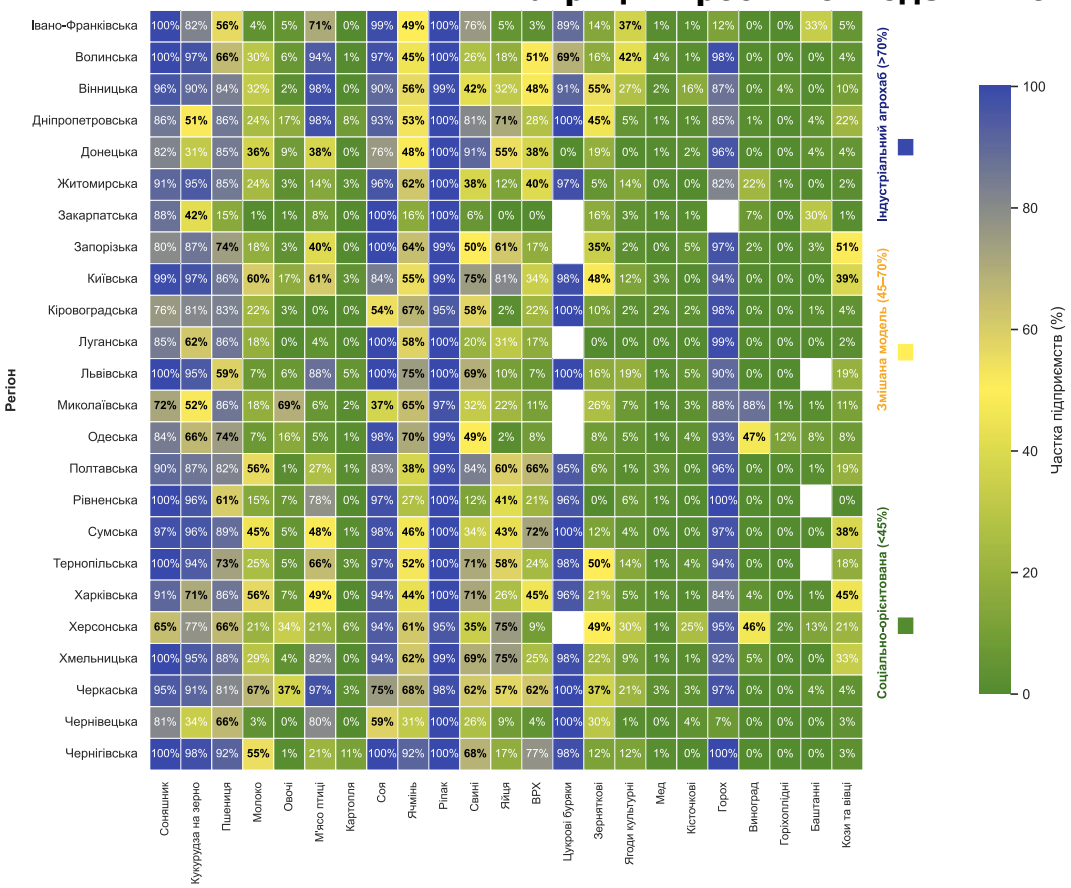

Додаток №6 Приклади паспортів спеціалізації регіонів

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПАСПОРТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
Вінницька | 2024

БЛОК 1: МАСШТАБ ТА ПОЗИЦІОНУВАННЯ		
Профіль спеціалізації:	**Національний лідер**	*Індустріальна модель (80% підпр.)*
Системна важливість (SSI):	#1 з 24	**0.0091540 | [+180% до сер.]**
Економічний масштаб:	#1 за обсягом	9.2% нац. частки
Зміна до 2021:	#14 за темпом росту	↘ 11.1%

БЛОК 2: ЯКІСТЬ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ		
Показник	**Ранг | Значення**	**Динаміка vs 2021**
→ **Інтегральна якість (IS_total):**	**#3 | 0.508**	**↘ 2 поз. | -0.140**
Унікальність (IS_rel):	#12 | 0.169	↘ 3 поз. | -0.236
Безпека (IS_abs):	#10 | 0.778	↗ 2 поз. | +0.104 | Висока безпека
Вплив (IS_geo):	#1 | 1.000	без змін | 0.000

БЛОК 3: ПРОДУКТОВЕ ЯДРО	
ТОП-5 за LQ (Спеціалізація)	**ТОП-5 за Обсягом (Масштаб)**
М'ясо птиці	**М'ясо птиці**
• LQ: 3.57	• LQ: 3.57
• Національна позиція: #1 | 32.9%	• Національна позиція: #1 | 32.9%
• Регіональна позиція: #1 | 23.1%	• Регіональна позиція: #1 | 23.1%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Індустріальна модель
Цукрові буряки	**Соняшник**
• LQ: 2.17	• LQ: 0.80
• Національна позиція: #1 | 20.0%	• Національна позиція: #5 | 7.4%
• Регіональна позиція: #10 | 3.1%	• Регіональна позиція: #2 | 14.1%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Індустріальна модель
Зерняткові	**Кукурудза на зерно**
• LQ: 1.45	• LQ: 0.85
• Національна позиція: #2 | 13.3%	• Національна позиція: #5 | 7.8%
• Регіональна позиція: #15 | 0.9%	• Регіональна позиція: #3 | 13.4%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель
Ріпак	**Пшениця**
• LQ: 1.13	• LQ: 0.85
• Національна позиція: #1 | 10.4%	• Національна позиція: #2 | 7.8%
• Регіональна позиція: #6 | 6.3%	• Регіональна позиція: #4 | 11.7%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Індустріальна модель
Баштанні	**Соя**
• LQ: 1.11	• LQ: 0.74
• Національна позиція: #3 | 10.2%	• Національна позиція: #7 | 6.8%
• Регіональна позиція: #19 | 0.2%	• Регіональна позиція: #5 | 7.4%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель

БЛОК 4: ДІАГНОСТИКА РИЗИКІВ (ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ)			
Показник	**Загалом (Регіон)**	**Агро-Підприємства**	**Домогосподарства**
Концентрація (HHI)	1221 (Безпечна)	1622 (Помірна)	1160 (Безпечна)
Залежність Топ-3	**50.7% (Висока)**	**59.6% (Висока)**	**50.7% (Висока)**

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПАСПОРТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Київська | 2024

БЛОК 1: МАСШТАБ ТА ПОЗИЦІОНУВАННЯ		
Профіль спеціалізації:	**Системний Виробник**	*Індустріальна модель (77% підпр.)*
Системна важливість (SSI):	#6 з 24	**0.0046490 | [+42% до сер.]**
Економічний масштаб:	#6 за обсягом	6.4% нац. частки
Зміна до 2021:	#11 за темпом росту	↘ 6.8%

БЛОК 2: ЯКІСТЬ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ		
Показник	**Ранг | Значення**	**Динаміка vs 2021**
→ Інтегральна якість (IS_total):	**#6 | 0.434**	**без змін | -0.068**
Унікальність (IS_rel):	#17 | 0.124	↘ 2 поз. | -0.117
Безпека (IS_abs):	#8 | 0.904	без змін | +0.115 | Висока безпека
Вплив (IS_geo):	#6 | 0.730	↘ 1 поз. | +0.063

БЛОК 3: ПРОДУКТОВЕ ЯДРО	
ТОП-5 за LQ (Спеціалізація)	**ТОП-5 за Обсягом (Масштаб)**
Яйця	**Кукурудза на зерно**
• LQ: 3.37	• LQ: 1.30
• Національна позиція: #1 | 21.6%	• Національна позиція: #4 | 8.3%
• Регіональна позиція: #6 | 7.4%	• Регіональна позиція: #1 | 20.6%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Індустріальна модель
Свині	**Соняшник**
• LQ: 2.23	• LQ: 0.76
• Національна позиція: #1 | 14.3%	• Національна позиція: #10 | 4.9%
• Регіональна позиція: #5 | 7.5%	• Регіональна позиція: #2 | 13.4%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Індустріальна модель
Кози та вівці	**Соя**
• LQ: 1.55	• LQ: 1.05
• Національна позиція: #3 | 10.0%	• Національна позиція: #8 | 6.7%
• Регіональна позиція: #19 | 0.1%	• Регіональна позиція: #3 | 10.4%
• Модель: Змішана модель	• Модель: Індустріальна модель
Ягоди культурні	**Пшениця**
• LQ: 1.52	• LQ: 0.76
• Національна позиція: #1 | 9.7%	• Національна позиція: #11 | 4.9%
• Регіональна позиція: #15 | 0.7%	• Регіональна позиція: #4 | 10.4%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель
Овочі	**Свині**
• LQ: 1.42	• LQ: 2.23
• Національна позиція: #1 | 9.1%	• Національна позиція: #1 | 14.3%
• Регіональна позиція: #7 | 7.2%	• Регіональна позиція: #5 | 7.5%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель

БЛОК 4: ДІАГНОСТИКА РИЗИКІВ (ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ)			
Показник	**Загалом (Регіон)**	**Агро-Підприємства**	**Домогосподарства**
Концентрація (HHI)	1068 (Безпечна)	1434 (Безпечна)	1564 (Помірна)
Залежність Топ-3	**44.4% (Збаланс.)**	**55.3% (Висока)**	**58.8% (Висока)**

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПАСПОРТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Івано-Франківська | 2024

БЛОК 1: МАСШТАБ ТА ПОЗИЦІОНУВАННЯ		
Профіль спеціалізації:	**Локальний Баланс**	*Змішана модель (53% підпр.)*
Системна важливість (SSI):	#18 з 24	**0.0018047 | [-45% до сер.]**
Економічний масштаб:	#18 за обсягом	2.5% нац. частки
Зміна до 2021:	#4 за темпом росту	↗ 3.6%

БЛОК 2: ЯКІСТЬ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ		
Показник	**Ранг | Значення**	**Динаміка vs 2021**
→ Інтегральна якість (IS_total):	**#7 | 0.424**	**↗ 4 поз. | -0.005**
Унікальність (IS_rel):	#9 | 0.250	↘ 3 поз. | -0.166
Безпека (IS_abs):	#1 | 1.000	↗ 3 поз. | +0.049 | Висока безпека
Вплив (IS_geo):	#18 | 0.304	↗ 4 поз. | +0.104

БЛОК 3: ПРОДУКТОВЕ ЯДРО	
ТОП-5 за LQ (Спеціалізація)	**ТОП-5 за Обсягом (Масштаб)**
ВРХ	**Соя**
• LQ: 3.58	• LQ: 1.56
• Національна позиція: #2 | 8.8%	• Національна позиція: #12 | 3.8%
• Регіональна позиція: #7 | 5.6%	• Регіональна позиція: #1 | 15.5%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель
Свині	**Картопля**
• LQ: 3.43	• LQ: 2.26
• Національна позиція: #3 | 8.4%	• Національна позиція: #8 | 5.5%
• Регіональна позиція: #4 | 11.6%	• Регіональна позиція: #2 | 11.9%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Соціально-орієнтована
Картопля	**Кукурудза на зерно**
• LQ: 2.26	• LQ: 0.74
• Національна позиція: #8 | 5.5%	• Національна позиція: #16 | 1.8%
• Регіональна позиція: #2 | 11.9%	• Регіональна позиція: #3 | 11.8%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель
Молоко	**Свині**
• LQ: 1.74	• LQ: 3.43
• Національна позиція: #9 | 4.3%	• Національна позиція: #3 | 8.4%
• Регіональна позиція: #5 | 10.5%	• Регіональна позиція: #4 | 11.6%
• Модель: Соціально-орієнтована	• Модель: Індустріальна модель
Соя	**Молоко**
• LQ: 1.56	• LQ: 1.74
• Національна позиція: #12 | 3.8%	• Національна позиція: #9 | 4.3%
• Регіональна позиція: #1 | 15.5%	• Регіональна позиція: #5 | 10.5%
• Модель: Індустріальна модель	• Модель: Соціально-орієнтована

БЛОК 4: ДІАГНОСТИКА РИЗИКІВ (ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ)			
Показник	**Загалом (Регіон)**	**Агро-Підприємства**	**Домогосподарства**
Концентрація (HHI)	950 (Безпечна)	1693 (Помірна)	1454 (Безпечна)
Залежність Топ-3	**39.2% (Збаланс.)**	**63.9% (Критична)**	**57.8% (Висока)**

Список літератури

1. *Аналітичний огляд структури аграрного сектора України в контексті європейської інтеграції.* **Сікачина, Олександр та Гагалюк, Тарас.** 2025 р., Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)».

2. **Kyiv School of Economics.** *Ukraine Country Climate and Development Report: Agriculture.* 2024 г.

3. *Small farm enterprises amid war in Ukraine: Disruption channels and resilience patterns.* **Schuster, Monica и Diouf, Ibrahima.** 2025 г., European Review of Agricultural Economics.

4. **FAO.** *Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises.* Rome : FAO, 2023.

5. *The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global.* **Glauben, Thomas, и др.** 57(3), 2022 г., Intereconomics, стр. 157-16.

6. **Román, Antonio Albaladejo и Chahri, Graphics: Samy.** Ukrainian agriculture From Russian invasion to EU integration. [В Интернете] 2024 г. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_EN.pdf.

7. **UA Consulting.** Ukraine Food Processing Investment Revolution. *UA Consulting.* [В Интернете] 2025 г. https://uaconsulting.eu/2025/06/06/ukraine-food-processing-investment/.

8. *DAIRY BUSINESS – 2025.* **Infagro.** Kyiv : б.н., 2025. Ukraine Dairy Map – 2024.

9. *ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА БІОГАЗУ НА ЦУКРОВИХ ЗАВОДАХ УКРАЇНИ.* **Зеленчук, Н.** (6 (15), 2024 г., Цифрова економіка та економічна безпека, стр. 210-214.

10. **UNIDO, АРК-Inform.** *ХАРАКТЕРИСТИКА, ПРОБЛЕМИ ТА ПОТРЕБИ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.* 2023 (грудень).

11. **European Commission.** *Good Agricultural and Environmental Conditions (GAEC): Baseline Requirements for Direct Payment Conditionality.* 2023.

12. **Institute for European Environmental Policy.** Research and Innovation Priorities for Crop Diversification Systems. 2024.

13. **Vorst, J.G.A.J. van der, Silva, C.A. Da и Trienekens, J.H.** *Agro-industrial Supply Chain Management: Concepts and Applications.* Rome : FAO, 2007.